

Први део - Разумевање демократије и људских права

1. поглавље

Објашњење појмова

2. поглавље

Кључ за динамичан концепт грађанства

3. поглавље

Образовање за демократију и људска права

4. поглавље

Образовање за демократско грађанство и образовање за људска права – Кратка историја приступа Савета Европе

Идеја о образовању за демократско грађанство и људска права није нова јер је грађанско васпитање и образовање присутно већ више година у бројним европским земљама и примењује се на много различитих начина. Углавном се састоји од информисања ученика о политичком систему – односно о уставу – који је на снази у њиховој земљи, коришћењем формалних метода подучавања. Основни модел грађанства је због тога пасиван и минималан. Појам грађанства за већину људи не значи много више од очекивања да поштују закон и гласају на изборима као дужности унутар правне и културне средине у којима грађани живе.

Последњих година, следећи догађаји и превирања широм Европе довели су у питање традиционалан модел грађанства:

- етнички конфликти и национализам;
- глобалне претње и несигурност;
- развој нових информационих и комуникационих технологија;
- проблем заштите околине;
- кретања становништва, миграције;
- појава нових облика раније потиснутог колективног идентитета;
- потреба за већом личном аутономијом и новим облицима једнакости и партиципације;
- слабљење друштвене кохезије и међуљудске солидарности;
- неповерење према традиционалним политичким институцијама, облицима владања и политичким вођама (носиоцима одлучивања);
- све већу међусобну повезаност и међузависност у политичком, економском и културном смислу на регионалном и међународном нивоу.

С обзиром на такве изазове, постало је јасно да постоји потреба за новом врстом грађана: грађана који нису само информисани и разумеју своје формалне грађанске одговорности, већ су и активни – способни да слободно доприносе животу своје заједнице, своје земље и света, да активно делују на начин који одражава њихову индивидуалност и да помажу у решавању проблема.

Неке земље су у последњих 10-20 година уврстиле образовање за људска права у своје наставне планове и програме. Образовни стручњаци широм Европе све више постају свесни повезаности образовања за демократско грађанство и образовања за људска права, као и чињенице да измењене политичке околности изискују и другачији васпитно-образовни процес у домену ЕДЦ/ХРЕ.

1. Објашњење појмова

1. Политика, демократија и демократско управљање школама

Циљ ЕДЦ/ХРЕ, образовања за демократско грађанство и образовања за људска права, је да оспособе и подстакну младе грађане да учествују у животу својих заједница. Циљ демократског грађанства почива на појму демократије и политике. Демократско управљање школама игра кључну улогу у ЕДЦ/ХРЕ јер ученицима пружа могућност да науче како да учествују у животу заједнице. Зато ово поглавље даје кратак преглед ових појмова, будући да су они од суштинске важности за ЕДЦ/ХРЕ, као што је истакнуто у овом приручнику.

1.1 Политика

1.1.1 Политика – игра моћи и решавање проблема

Појединци који прате новинске чланке и телевизијске вести закључиће да многи медијски извештаји о политици припадају једној од следеће две категорије:

- Политичари нападају своје противнике. Чинећи то, они често преиспитују интегритет својих ривала, њихову способност вршења власти или поступања у вези са одређеним проблемима. Таква перцепција политике утиче да се неки људи са негодовањем клоне политике.
- Политичари расправљају о могућностима решавања озбиљних проблема који погађају њихову државу или државе.

Ове две категорије политичких догађаја одговарају класичној дефиницији политике Макса Вебера⁶:

- Политика је тежња и борба за власт. Без власти, ниједан политички играч не може ништа постићи. У демократским системима политички играчи се међусобно боре за наклоност и подршку јавности како би освојили већину. Због тога је саставни део те игре и напад на противника, на пример у изборној кампањи, како би се привукли гласачи и нови чланови странке.
- Политика је снажно и лагано „бушење тврдых дасака са страшћу и мером истовремено”.⁷ Ова метафора се односи на покушај решавања политичких проблема. Политичке проблеме је неопходно решавати јер су истовремено неодложни и погађају друштво у целини, па су зато сложени и захевни. Политика је изузетно практична и значајна, а расправа мора довести до одлука.

Због тога, политика у демократском окружењу захтева од учесника у политичком животу да врше различите, међусобно тешко спојиве улоге. Борба за власт изискује харизматичне личности са говорничким вештинама и способношћу да једноставним речима објасне комплексна питања и тако мобилизују присталице и гласаче. Изазов решавања горућих проблема данашњице и наше будућности захтева особу коју одликују научна стручност, одговорност и интегритет.

1.1.2 Политика у демократији – захтеван задатак

Наравно, прво нам падају на памет политичке вође које морају да задовоље ове стандарде који се често међусобно искључују. Постоје препознатљиви примери лидера који представљају

⁶ Weber, M. (1997), *Politik als Beruf*, Reclam, Stuttgart. Расправа доступна на српском језику под насловом „Политика као позив” у преводу Зорана Ђинђића у: Вебер, Макс (2006), *Политички списи*, „Филип Вишњић” – Службени гласник, Београд.

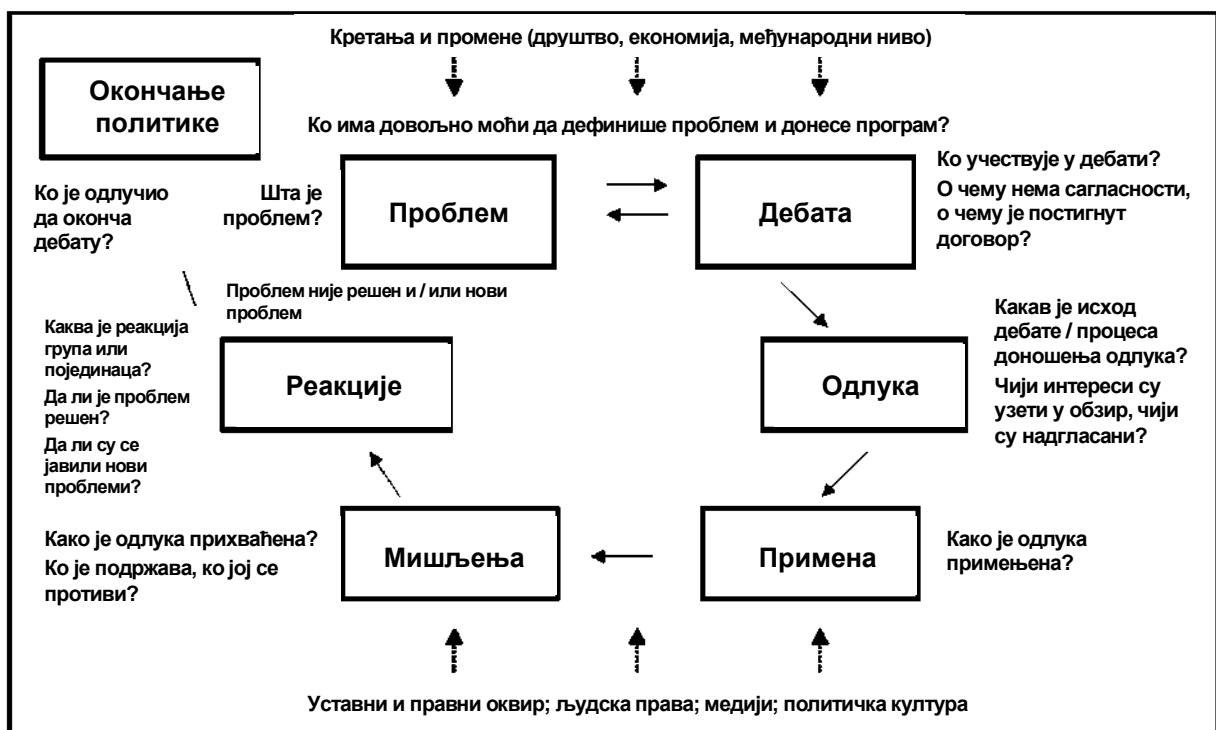
⁷ *Op.cit.*, стр. 82.

екстреме: популиста и професор. Један је склон да претвара политику у позорницу, а други у салу за предавања. Први ће можда победити на изборима, али неће учинити много за добробит друштва. Други ће можда имати добре идеје, али само мали број људи ће их разумети.

Ипак, не суочавају се само политичке вође и доносиоци одлука са овом дилемом, већ и сваки грађанин који жели да учествује у политици. У јавности, време излагања је обично ограничено, а само они говорници чије су поруке јасне и лако разумљиве оствариће утицај. Наставници ће уочити да постоје изненађујуће паралеле између комуникације у јавности и комуникације у школи – мањак временских ресурса, потреба јасног и једноставног изражавања, али и савладавање комплексних садржаја.

Остваривање људских права, као што су слобода мишљења и говора, учествовање на изборима, представљају захтеван задатак за све грађане, а не само за политичке вође. У оквиру ЕДЦ/ХРЕ млади стичу образовање у различитим димензијама компетенција и подршку која им је потребна да би учествовали у јавним расправама и доношењу одлука. Као чланови школске заједнице, ученици уче на који начин могу да узму учешће у друштву у коме владају принципи демократије и људских права.

1.1.3 Модел политичког циклуса: политика као процес решавања проблема у заједници⁸

Модел политичког циклуса је средство за описивање и разумевање процеса политичког одлучивања; због тога је пре свега оријентисан ка једном од аспеката дефиниције политике Макса Вебера, „лагано бушење тврдох дасака”.

Политика се у датом моделу сматра процесом дефинисања политичких проблема кроз противречни процес доношења програма, у коме се истовремено дефинише неки политички проблем, одговорност и разлог постојања проблема. Други аспекти се из овог модела искључују захваљујући учешћу елемента моћи. Овај модел нуди опис идеалног редоследа фаза политичког одлучивања: вођење дебате, доношење одлука и примена решења. Јавно мњење и реакције појединаца или група чији интереси су у питању, показују да ли ће решења служити својој сврси и да ли ће бити прихваћена. Очекиван је протест и критика од стране

⁸ Paul Ackerman *et al.* (1994): Politikdidaktik kurz gefasst. Planungsfragen für den Politikunterricht. Schwalbach: Wochenschau Verlag.

мањина или група које су преслабе да би промовисале сопствене интересе изузете из програма. Уколико је покушај решавања проблема био успешан (или је дефинисан као успешан), политички циклус се завршава (завршетак политике); уколико није, циклус почиње изнова. У неким случајевима, решење једног проблема ствара нови проблем који се мора сагледати у новом политичком циклусу.

Модел политичког циклуса истиче битне аспекте политичког одлучивања у демократским системима, али и у демократском управљању школама:

- Хеуристички концепт политичких проблема и општег добра; нико није у позицији да унапред дефинише шта је опште добро. Странке, групе и појединци који учествују у процесу то тек треба да открију и обично пристају на компромис, имајући на уму следеће елементе.
- Политичко одлучивање је колективни процес учења у коме нема свезнајућих учесника Већ представља конструктивистички концепт општег добра: опште добро је оно што већина верује да јесте у одређеном тренутку.
- Долази до компетитивног, ривалством обележеног успостављања програма; у плуралистичким друштвима политички аргументи су често повезани са интересима.
- У друштвеној стварности, учешће је несавршено јер одређени појединци и групе систематски имају мањи приступ моћи и процесу одлучивања, па зато оно представља модел у коме посебну пажњу треба посветити повећању утицаја слабијих.
- Постоји снажан утицај јавног мњења и медијског извештавања – прилика за грађане и интересне групе да реагују, умешају се и учествују. Истовремено, присутна је велика опасност да ће грађани бити изманипулисани од стране финансијски моћних и политички уједињених медијских концерна.

Политички циклус је модел који функционише као мапа у географији. Он много тога приказује и пружа логику разумевања. Из истог разлога модели се често користе и у образовању и у науци, јер без њих бисмо разумели само мали део нашег комплексног света.

Географску карту никада не бисмо заменили са пределом који она представља – она приказује много, али само због тога што много и изоставља. Карта која би приказивала све, била би сувише компликована да би је ико разумео. Исто важи и за моделе као што је политички циклус. Ни њега се не смемо заменити са стварношћу. Он је оријентисан ка политичком одлучивању – „лагано бушење тврдих дасака” – али мање пажње усмерава ка другој димензији политике у дефиницији Макса Вебера, тежњи и борби за власт и утицај.

У стварно демократским системима, те две димензије политике су повезане: доносиоци политичких одлука хватају се у коштац са тешким проблемима, а боре се и једни са другима као политички противници. У моделу политичког циклуса, фаза доношења програма показује како те две димензије заједно функционишу. Постизање договора о укључивању одређеног политичког проблема у програм је питање моћи и утицаја.

Ево једног примера. Једна група тврди: „Порези су превисоки и одвраћају инвеститоре”, док друга група сматра: „Порези су превише ниски, образовање и социјално осигурање немају довољно средстава.” Иза сваке од дефиниција проблема опорезивања стоје интереси и основна политичка становишта, а предложена решења иду у супротним смеровима: смањити порезе у корист група са високим приходима – или их повећати. Прва дефиниција проблема је нео-либерална, а друга социјалдемократска.

Грађани треба да критички размотре оба гледишта и препознају с њима повезане идеологије/интересе. Модел политичког циклуса је средство које грађанима помаже да препознају и процене напоре доносилаца политичких одлука у решавању проблема друштва.

1.2. Демократија

1.2.1 Основна начела

Према чувеном цитату Абрахама Линколна (1863.) демократија представља „владавину из народа, од народа, за народ”; те три дефиниције могу да се протумаче на следећи начин:

- „из народа”: власт произлази из народа – народ је врховна власт и он ту власт извршава или некеме за то даје мандат, и ко год учествује у власти, народ га може сматрати одговорним;
- „од народа”: власт врше изабрани представници или непосредно, сами грађани;
- „за народ”: власт се врши у интересу народа, односно општег добра.

Ове дефиниције се могу схватити и повезати на више начина. Политички мислиоци, следбеници Русоа, инсистирају на директној владавини грађана (истоветност владе и оних над којима се влада). Народ одлучује о свему и није спутан никаквим законом. Политички мислиоци који следе учење Џона Лока истичу борбу између различитих интереса у плуралистичком друштву; унутар уставног оквира, они морају постићи сагласност око одлуке која ће служити општем добру.

Без обзира колико је дуга и развијена демократска традиција одређене земље, демократија се никада не сме узимати здраво за готово. У свакој земљи, демократија и основно схватање људских права се морају непрекидно развијати како би се супротставили изазовима са којима се свака генерација суочава. Свакој генерацији је потребно ново образовање о демократији и људским правима, прилагођено управо актуелној политичкој и духовно-историјској ситуацији.

1.2.2 Демократија као политички систем

Основни елементи модерне уставне демократије обухватају:

- устав, обично у писаном облику, који успоставља институционални оквир за демократију, заштићену у неким земљама од стране независног, високог суда; људска права, обично не сва, заштићена су као грађанска права;
- једнак правни положај свих грађана: сви грађани су једнако заштићени законом према начелу недискриминације и обавезни су да испуњавају своје законом прописане дужности.
- опште право гласа: одрасли грађани, мушкарци и жене, имају право да гласају за странке и/или кандидате на парламентарним изборима. Осим тога, неки системи омогућавају и референдум или плебисцит, односно право грађана да непосредним гласањем донесу одлуку о одређеном проблему;
- грађани уживају људска права која омогућавају мноштво различитих начина партиципације. Она обухватају слободу медија од цензуре и државне контроле, слободу мишљења, изражавања мисли и мирног окупљања, као и право мањина и политичке опозиције да слободно делују;
- људска права су наведена у уставу, а потом рedefинисана у уставом гарантована грађанска права. Владе које су потписале конвенције о људским правима обавезне су да поштују низ права која су ратификовале, без обзира да ли су она изричито поменута у уставу;
- плурализам и борба интереса и политичких циљева: појединци и групе имају право на оснивање или приступање странкама или интересним групама (лобијима), невладиним организацијама, итд. како би промовисали своје интересе или политичке циљеве. Постоји конкуренција у промовисању интереса, као и неједнака расподела моћи и прилика за њихово остваривање;
- парламент: тело изабраних представника има законодавну власт, односно доноси законе који су опште обавезујући. Ауторитет парламента почива на вољи већине гласача. Уколико већина у парламентарном систему изабере нове представнике на изборима, формира се

нова влада. У председничким системима главни представник владе, председник, бира се посебно, непосредним гласањем;

- владавина већине: већина одлучује, мањина мора да прихвати одлуку. Устави успостављају границе владавине већине које штите права и интересе мањина. Кворум већине може се мењати у зависности од питања о коме се одлучује – на пример, две трећине за амандмане на устав;
- систем „кочница и равнотежа”(узајамна контрола и разграничење овлашћења владе, парламента и судства): демократије комбинују два начела: моћ да спроводи законе припада држави, али, како би се спречило да се моћ закона претвори у аутократску или диктаторску владавину, сви демократски системи укључују кочнице и равнотеже;
- класични модел дели државну власт на законодавну, извршну и судску (хоризонтална димензија); многи системи предузимају додатне мере опреза: дводомни парламентарни систем, федерална или кантонална аутономија, што уводи додатну вертикалну димензију кочница и равнотежа (на пример, у Швајцарској, САД или Немачкој);
- ограничење трајања мандата: још једна мера контроле власти је додела мандата на ограничен временски период. То се односи на све изборе, а у неким случајевима се може ограничити и укупан период остајања на власти, као што је случај са председником САД који се мора повући са власти после два четворогодишња мандата. У Старом Риму, конзули су именовани у тандему и напустили би власт после годину дана.

1.2.3 Погрешно схватање појма људских права и демократије

Демократија се заснива на стандардима и начелима људских права. Људска права се понекад погрешно схватају као систем у коме појединац ужива потпуну слободу, у складу са суштином или циљевима Конвенције о људским правима.

Људска права признају индивидуална права и слободе које су саставни део људског бића. Међутим, та права нису апсолутна. Морају се уважавати и права других, а понекад долази и до сукоба између права. Демократски процеси помажу у формирању процеса који подстичу слободу људи, али истовремено постављају и неопходне границе. Примери:

- На часу Грађанског васпитања, води се дискусија о ЕДЦ/ХРЕ. Како би сви ученици добили прилику да изразе своје мишљење, време излагања је ограничено, често врло строго. Из истог разлога, ограничено је и време излагања у парламентарним расправама или телевизијским емисијама.
- Многа правила у саобраћају ограничавају нашу слободу кретања: ограничења брзине у градовима, обавезно заустављање када је светло на семафору црвено, итд. Ова правила постоје да би се заштитили животи и здравље људи.

Демократија пружа више слободе народу, као и појединцима, од било ког другог система владавине, уколико је постављена у институционални оквир и као таква се примењује. Да би успешно функционисала, демократија се ослања на снажну државу која спроводи владавину права и успоставља прихватљив ниво дистрибутивне правде. Слаба држава, или слаба владавина права, значи да влада није способна да спроведе свој уставни оквир и законе.

1.2.4 Предности и недостаци

Уопштено говорећи, различите врсте демократије имају исте предности и недостатке, укључујући следеће:

а. Предности демократије

- Демократија одређује оквир и средства за цивилизовано, мирно решавање сукоба; динамика сукоба и плурализам подстичу решавање проблема.
- Демократије су „снажни пацифисти” – како у сопственим друштвима тако и у међународној политици.

- Демократија је једини систем који омогућава смену политичког вођства без промене система власти.
- Демократије су заједнице које стално уче и које прихватају људске грешке. Опште добро је дефинисано преговорима, а не наметнуто аутократском влашћу.
- Људска права подржавају демократију пружањем нормативног оквира за политичке процесе који се заснива на људском достојанству. Ратификацијом споразума о људским правима владе могу испунити „обећања” дата грађанима која подржавају личне слободе и остала права.

6. Проблеми и недостаци

- Странке и политичари су склони да жртвују дугорочне циљеве ради успеха на изборима. Демократије стварају подстицаје за краткорочно обликовање политике, на пример на штету природне средине или будућих генерација („политика сналажења”).
- Влада за народ је влада унутар граница једне националне државе. Пораст глобалне међузависности, на пример у домену економије и животне средине, ограничава утицај демократског одлучивања у једној националној држави.

1.2.5 Закључци

У демократским друштвима, од грађана зависи у којој мери ће се развити предности демократије и контролисати њени недостаци. Демократије су захтевни системи који зависе од активног учешћа и подршке њихових грађана – од става који подразумева информисаност и критичку оданост; као што је Винстон Черчил рекао (1947), „Демократија је најгори облик владавине, ако се изузму сви остали досад испробани.”

И у чврсто успостављеним и у младим демократским државама, ЕДЦ/ХРЕ је од пресудног значаја за политичку културу у којој демократија мора имати упориште како би напредовала и опстала.

1.3 Демократско управљање школама

1.3.1 Школа – микро демократија?

Образовање за демократско грађанство и образовање за људска права (ЕДЦ/ХРЕ), се заснивају на основним начелима подучавања кроз, о и за демократију и људска права у школама (в. Увод, одељак 2). Школа је замишљена као микро-систем, „друштво у зачетку”⁹ које карактеришу формални прописи и процедуре, процеси одлучивања и мрежа односа који утичу на квалитет свакодневице.

Да ли онда и школу треба схватити као минијатурну демократију? Већ летимичним погледом на њихове карактеристике, може се уочити да школе нису мале државе у којима се одржавају избори, наставници одлучују као владе, директори су слични председницима, итд. Зато се то питање може одбацити као реторичко. Шта онда школе могу учинити за ЕДЦ/ХРЕ?

1.3.2 Демократско управљање школама: четири кључне области, три критеријума напретка

Елизабет Бекман и Бернард Трафорд, директори школа у Шведској и Уједињеном Краљевству и аутори приручника Савета Европе „Демократско управљање школама”,¹⁰ детаљно су истражили ово питање. Они тврде да су школама потребни и организација и управљање. Организација школе је школска администрација – на пример, спровођење правних, финансијских, као и захтева наставног плана и програма. Однос између директора и ученика је

---

⁹ Dewey J. (2007), *The School and Society*, Cosimo, New York, стр. 32.

¹⁰ Bäckman E. and Trafford B. (2007), *Democratic Governance of Schools*, Council of Europe, Strasbourg.
Линк: http://www.edchreturkey-eu.coe.int/Source/Resources/Pack/BookDemgovernchoolspublic_de.pdf

хијерархијски, заснован на инструкцијама и реду. Управљање школом, са друге стране, одражава динамику промена у модерном друштву. Школе морају сарађивати са различитим партнерима и интересним групама ван школе и решавати проблеме и изазове који се не могу предвидети. Сваки члан школске заједнице, укључујући пре свега ученике, има важну улогу. Чланови заједнице међусобно сарађују, преговарају и погађају се, врше притисак, заједно доносе одлуке. Ниједан партнер нема потпуну контролу над другим.¹¹

Бекман и Трафорд предлажу четири кључне области за демократско управљање школама:

- управљање, вођство и јавна одговорност;
- образовање засновано на вредностима;
- сарадња, комуникација и ангажованост: конкурентност и независност школе;
- дисциплина ученика.

Бекман и Трафорд примењују три критеријума за процену напретка у тим кључним областима, заснована на три основна начела ЕДЦ/ХРЕ Савета Европе:

- права и одговорности;
- активно учествовање;
- поштовање различитости.

1.3.3 Подучавање демократије и људских права кроз демократско управљање школама

Бекман и Трафорд нуде обиман скуп алата за испуњавање задатка подучавања и остваривања демократије и људских права у целој школи. Ученици стичу искуство учествовања у демократији у школи, али школе и даље остају образовне институције; нису постале потенцијалне мини државе, иако одсликавају друштво у коме се налазе.

---

¹¹ Ibid, стр. 9.

2. Дечија права и право на образовање¹²

Дечија права су свеобухватно заштићена великим бројем међународних и регионалних докумената који обухватају људска права, међународно хуманитарно право и закон о избеглицама. Деца имају права садржана у општим споразумима. Поред тога, постоји и низ посебних instrumenata за додатну заштиту деце с обзиром на њихову специфичну рањивост и неопходност за друштво као целину да осигура здрав развој и активно учествовање младих у друштву.

Европска конвенција о људским правима садржи многе одредбе за заштиту права деце, на пример протокол 1, члан 2, „право на образовање”. Међутим, свеобухватни оквир за дечија права представља Конвенција УН-а о правима детета из 1989. То је био први документ који се посебно односио на права деце и обележио је значајан помак у начину размишљања у вези са „приступом заснованом на људским правима” по коме су владе законски одговорне уколико не успеју да испуне потребе деце. Конвенција о правима детета створила је нову визију деце као носилаца права и одговорности у складу са њиховим узрастом, уместо да их посматра као власништво родитеља..

Дечија права обухватају све аспекте живота деце и адолесцената и могу се поделити у следеће главне категорије:

- права на опстанак: право на живот и задовољавање основних потреба (на пример, одговарајући животни стандард, смештај, исхрана, здравствена помоћ);
- права на развој: права која омогућују деци да испуне своје потенцијале (нпр. образовање, игра и слободно време, културне активности, приступ информацијама и слобода мишљења, изражавања, вере);
- права на партиципацију : права која омогућују деци и адолесцентима активно учешће у заједници (нпр. слободно изражавање мишљења, одлучивање о питањима која се тичу њихових живота, приступање удружењима);
- права на заштиту: права која су пресудна за заштиту деце и адолесцената од свих облика злостављања, запостављања и израбљивања (нпр. посебна брига за децу избеглице и заштита од укључивања у оружане сукобе, рад деце, сексуално злостављање, мучење и злоупотребу дрога).

Образовање се само по себи сматра људским правом, али истовремено и неопходним средством за остваривање осталих људских права. Образовни систем који прихвата приступ заснован на људским правима имаће боље полазиште за испуњење основне мисије омогућавања висококвалитетног образовања за све.

Члан 26 Универзалне декларације о људским правима предвиђа:

- (1) Свако има право на образовање. образовање треба да буде бесплатно бар на нижим нивоима образовања. Основно образовање је обавезно. Техничко и стручно образовање треба да буду свима подједнако доступни ради могућности избора на основу е способности.
- (2) образовање треба да буде усмерено ка пуном развоју људске личности и учвршћивању поштовања људских права и основних слобода. Оно треба да унапређује разумевање, трпељивост и пријатељство међу свим народима, расним и верским групама, као и делатност Уједињених нација за одржање мира.
- (3) Родитељи имају првенствено право да бирају врсту образовања за своју децу.

Као проширење првобитно формулисаних идеја у Универзалној декларацији о људским правима, члан 28. Конвенције о правима детета дефинише образовање као право, док члан 29. истиче да образовање детета треба усмерити ка пуном развоју „личности, талената, умних и

¹² Аутор: Felisa Tibbitts (2009.). Примедбе Фелизе Тибитс, припремљене за Евалуацијску конференцију Савета Европе на тему Европске године грађанства у образовању, 27 - 28. април 2006, Синаја, Румунија.

телесних способности”¹³.

И Конвенција о правима детета и Универзална декларација о људским правима дефинишу јачање поштовања људских права и основних слобода као један од циљева образовања и васпитања. Наравно, да бисмо истински разумели и промовисали људска права, морамо их доживети у односу са другима. То подразумева не само учење о људским правима, већ и живот у оквиру и кроз људска права. Због тога приступ школовању заснован на људским правима (human rights-based approach-HRBA) обухвата учење и примену вредности и оквира људских права у учионици. Школе, у складу са дечијим правима, у центар стављају људско достојанство деце.

Право на образовање треба да примењују и уживају сви – без обзира на способности, расну, етничку, верску, полну, класну и националну припадност, сексуалну оријентацију или било који други критеријум. Поред тога, такво образовање – према дефиницији Конвенције о правима детета – мора бити организовано тако да уважава достојанство и основна људска права ученика.

Кључни принцип, који је у средишту и људских права и приступа заснованог на људским правима, је принцип недискриминације. Сектор образовања је многоструко разгранат, укључујући и једнак приступ висококвалитетном образовању са посебном пажњом посвећеном рањивим или маргинализованим групама.

Иницијатива Унеска, *Школа по мери детета* и приступ образовању заснован на људским правима (HRBA) представљају могућност примене Конвенције о правима детета у образовању и кроз образовање. Како бисмо могли применити приступ заснован на људским правима, морамо боље познавати људска и дечија права, као и њихов утицај на размишљање, планирање и оцењивање у васпитно-образовном процесу. То нас подстиче да постављамо питања као што су:

- Ко не добија образовање? Где су они који су искључени и зашто су искључени?
- Ко и шта треба да учини ради заштите, промовисања и остварења права на образовање?
- Чије и какве могућности треба развити ради обезбеђивања права на образовање?
- Ко и шта треба да учини да обезбеди то право и како партнерства могу да помогну у том процесу?

У одговору на ова питања могу нам помоћи и усмерити нас следећи принципи и конкретна питања.

1. принцип: Јасна повезаност са правима

Поставља се питање: Да ли су наши напори у образовном процесу недвосмислено повезани са људским правима? Да ли ти напори укључују пун опсег људских права? Да ли су људска права која су детаљно истражена од истинске важности за потребе и проблеме наших заједница, или се те везе могу остварити? Да ли смо спремни да изађемо изван сопствене „зоне комфора” везујући свој рад за вредности људских права?

2. принцип: Одговорност

Да ли се они који су представници владе или државни службеници сматрају одговорним за остваривање образовања за људска права? На који начин смо одговорни? Како деца и њихови старатељи могу осигурати такву врсту одговорности?

¹³ Право на образовање се помиње у многим документима УН и повељама о људским правима укључујући Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима (члан 14) и Конвенцију о правима детета (чланови 28 и 29). Остале кључне декларације, опште одредбе и документи су проширени на право на образовање, укључујући Светску декларацију о образовању за све (чланови I, III, IV, VI, VII), Дакарски оквир деловања и образовање за све.

3. принцип: Овлашћења и партиципација

Размислимо на тренутак о онима према којима осећамо одговорност у погледу гарантовања образовања за људска права. Да ли смо обухватили идеје свих оних на које утичу наши ставови и поступци? Да ли је изостављен из процеса доношења одлука онај кога се одлуке тичу? Уколико нису присутни, или на било који други начин укључени у разговоре, како такве појединце укључити? Како можемо промовисати њихове ставове о основним питањима васпитања и образовања за демократију и људска права?

4. принцип: Недискриминација и пажња према осетљивим групама

Коначно, а у вези са претходним принципом, за које групе тренутно постоји најмања могућност остваривања добробити у нашим образовним програмима и како можемо омогућити њихово учешће? Управо те групе којима су људска права свакодневно ускраћена– маргинализовани, незаштићени, дискриминисани –представљају појединце којима ће највише користити демократизација образовања . Како их можемо препознати, допрети до њих и створити за њих истински садржајне образовне програме?

2. Кључ за динамичан концепт грађанства¹⁴

1. Изазови традиционалног модела грађанства

Од завршетка Хладног рата, неколико процеса модернизације који су дуже време обликовали нашу историју убрзали су се и интензивирали добијајући нови квалитет. Догађаји и промене до којих је дошло широм Европе довели су у питање традиционални модел грађанства:

- Глобализација слободне трговине и конкурентних тржишних економија омогућила је висок ниво благостања многим људима у многим земљама – али не свима. Јаз због неједнаке расподеле између богатих и сиромашних се продубио, како унутар тако и међу различитим друштвима, угрозивши друштвену кохезију и међуљудску солидарност.
- Конкуренција присиљава предузећа да непрестано повећавају продуктивност како би смањила трошкове производње. То је довело до непрестаног процеса иновација, с непосредним утицајем на производе, технологије и занимања и посредним утицајем на целокупан начин живота. Јозеф Шумпетер је тај непрестани процес иновација назвао „креативна деструкција”.¹⁵ Трансформација целокупне привреде у источној Европи може послужити као упечатљив пример креативне деструкције.
- Економски раст је довео до пораста благостања, али истовремено и пораста искоришћавања природних ресурса. Све већа емисија CO₂ повећава тешкоће и трошкове спречавања или сузбијања последица климатских промена.
- Нове информационе и комуникационе технологије омогућиле су нове начине повећања продуктивности, размене и добијања информација, пружања забаве, да наведемо само неке. Живимо у медијској култури и медијска писменост – коришћење нових медија како у стварању тако и у примању порука – постаје основна вештина као што су читање и писање.
- Због економског раста и достигнућа модерне медицине, становништво многих европских земаља стари, а истовремено и расте у свету као целини. Оба процеса представљају озбиљне проблеме 21. века.
- Нације имају право на суверенитет и самоопредељење. Међутим, појам нације је и инклузиван и ексклузиван. Од завршетка Хладног рата сведоци смо појаве нових облика раније потиснутих колективних идентитета.
- Типична модерна друштва су секуларна, плуралистичка друштва. Миграције широм Европе – посебно унутар Европске уније – допринеле су том феномену. Плуралистичка друштва су динамичнија и продуктивнија, али истовремено и захтевнија у погледу друштвене кохезије ради интеграције људи различитих уверења, вредности, интереса и друштвеног и етничког порекла.

Демократија нуди најбоље могућности за суочавање са тим изазовима, с обзиром на чињеницу да сваки покушај решавања ових и других проблема ауторитарном владавином не би успео да обухвати сложену стварност друштва, економије, околине, решавања сукоба, итд. на националном, а још мање на наднационалном нивоу. С друге стране, успех демократије зависи од гарантовања једнаке заступљености. Што сложенији постају наш свет и изазови који одређују нашу будућност, то је теже „обичном грађанину” да разуме и учествује у одлучивању. Узрок неповерења према традиционалним политичким институцијама, облицима владања и политичким вођама је осећај изостављености и занемарености. Демократија и људска права су крхки пројекти и њихов опстанак зависи од тога хоће ли њихово наслеђе бити пренето на млађе генерације.

¹⁴ Према Huddleston E. (2004), *Tool on Teacher Training for Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education*, Council of Europe, Strasbourg, стр. 9-фуснота, редиговао Петер Крапф.

¹⁵ Schumpeter J. (1942, 2008), *Capitalism, Socialism and Democracy*, Harper and Brothers, New York, стр. 83.

Демократија и људска права су настали људским деловањем, односно нису природни процеси; међусобно су повезани, једни на друге утичу и узајамно се допуњују.

Модернизација

Модернизација је социолошка категорија која се односи на мултидимензионални процес друштвених промена. У последње две деценије повећала се њена брзина, делокруг и сложеност, али из историјске перспективе, њени извори обухватају реформацију, изум штампарске пресе, просветитељство, енглеску, америчку и француску револуцију и индустријску револуцију. Модернизација је променила дословно сваки аспект људског живота, укључујући и следеће: како и шта радимо, где живимо и колико (често) путујемо, ниво и расподелу богатства, развој људских права, глобализацију, технологију, вредности и уверења којима смо привржени или им се противимо и на који начин учествујемо у друштву и политици.

Модернизација је противречан процес, али не можемо га избећи, он је наша „судбина”, у добру и у злу. Научници и филозофи заступају опречна мишљења о томе треба ли модернизацију, уопштено гледано, сматрати теретом или благословом. Модернизацију сматрамо изазовом који са собом носи и ризике и нове могућности. На изазове треба одговорити како бисмо ризике држали под контролом.

За многе људе у многим друштвима модернизација ствара услове и могућности за уживање вишег нивоа благостања и слободе. С друге стране, грађани и њихови лидери суочени су са све тежим задатком да држе корак са растућим ризицима и опасностима које доносе процеси модернизације.

Образовање игра кључну улогу у омогућавању стицања компетенције које су неопходне за постизање равнотеже између све већих предности и све већих очекивања.

С обзиром на такве изазове, постало је јасно да је потребна нова врста грађана: грађана који нису само информисани и разумеју своје формалне грађанске одговорности, већ су и активни – способни да самостално учествују у животу својих заједница, своје земље и на глобалном нивоу, да активно учествују на начин који одражава њихову индивидуалност и помажу у решавању проблема. Све бројнији изазови захтевају снажна друштва, са компетентним – и према томе адекватно образованим/квалификованим – вођама и грађанима.

Људи који се баве образовањем су оптимисти. Уверени су да адекватним образовањем млади људи, али и појединци посвећени сталном учењу, могу стећи разумевање и могућности да утичу на развој својих заједница и планете у целини. Најбољи начин неговања активног грађанства је свакако кроз наставу у чијем центру је ученик, уместо наставе која заступа учење напамет и пасивно учење.

1.1 Ново схватање грађанства захтева нови облик образовања

Традиционални модели подучавања који се свде на пренос и памћење информација и садржаја нису довољни за стварање активног, информисаног и одговорног грађанства какво захтевају модерне демократије.

Оно што је потребно су нови облици образовања (учења и поучавања) који припремају ученике за стварно укључивање у друштво – облици образовања који су практични колико и теоретски, засновани на проблемима из стварног живота који утичу на живот ученика и заједнице у којој живе, а уче се кроз активно учешће у животу школе, као и кроз формални наставни план и програм.

Улога активног грађанина подудара се са улогом активног ученика. Концепт конструктивистичког учења пружа подршку наставницима и ученицима који се суочавају са проблемима који су за њих нови (в. Приручник I, 3. поглавље, одељак 4).

Потреба за пружањем наставе у чијем средишту је ученик представља значајан изазов за професију наставника. То изискује учење нових облика знања, развијање нових наставних метода, проналажење нових начина рада и стварање нових облика професионалних односа – како са колегама тако и са ученицима. Наглашава се подучавање засновано на актуелним збивањима пре него разумевање историјских система, критичко размишљање и подучавање вештина као и преношење знања, кооперативно учење и сарадња уместо изоловане припреме, професионална аутономија уместо зависности од диктата из једног центра. То захтева и промену начина на који схватамо учење, од поимања учења као процеса у чијем центру је наставник, до учења путем стицања искуства, учествовањем, истраживањем и разменом информација.

Дидактички модел у чијем средишту је наставник, којим доминира уџбеник и који је заснован на знању треба заменити моделом који истиче укључивање ученика, има шири распон метода подучавања и приступ заснован на стицању вештина. То је оно чему ово издање ЕДЦ/ХРЕ жели да допринесе.

2. Политичка култура

2.1 Демократија оживљава кроз своје грађане

Полазни пример:

Парламентарни избори стварају добитнике и губитнике. Већина формира нову владу, мањина опозицију. Претходна влада може изгубити изборе, па на њено место долази нова влада са другачијим политичким гледиштем.

Правила су јасна, али то није довољно. Изборни систем ће функционисати само ако смо сигурни да ће губитници, мањина, прихватити резултат. Ако то не учине, избори могу изазвати сукобе са насиљем, који доводе до поделе друштва, уместо да ојачају кохезију међу његовим члановима.

Изборна кампања пружа странкама могућност да грађанима пренесу своје идеје. Али, шта ако заступљене странке промовишу расистичку, фундаменталистичку или антидемократску идеологију?

Да би избори функционисали као један од најбитнијих облика учествовања грађана у демократском одлучивању, друштву је очигледно потребно много више од оквира закона којим се успоставља изборни систем. Мора постојати поверење у политички процес и поступци којима ће се осигурати исправно спровођење тих процеса.

Овај пример показује да демократија зависи подједнако од низа прописа као и од ставова грађана према демократији. Они морају разумети и поштовати систем, а истовремено и осећати одговорност за његову стабилност. Странке међусобно треба да се понашају као супарници, али не и као непријатељи. Само у том случају демократија показује своју снагу као једини систем у којем је промена власти могућа без промене политичког система.

Демократија се састоји од система институција и процеса који обухватају опште изборе, парламентарну заступљеност и контролу власти кроз систем кочница и равнотежа. Неки системи обухватају непосредно учествовање кроз референдуме или уставни суд. То је позорница, а грађани су глумци. Они зато дословно морају бити вољни и способни да играју своју улогу, и морају се идентификовати са политичким системом демократије.

Демократија је систем институција укореењен у политичкој култури. Институционални систем може да успостави оквир за ову културу, али не може да је створи, нити да јој осигура стабилност. (Исти принцип важи и за аутократски облик владавине. Аутократа такође зависи од одговарајуће политичке културе, засноване на политички послушним субјектима уместо на активним и ангажованим системима.)

2.2 Културна димензија људских права

Људска права која су цивилна и политичка по природи одређују шта су то демократски процеси у пракси, укључујући слободу мишљења и изражавања, слободу медија (односно, забрану цензуре), право гласа, и принцип једнакости и недискриминације који важи за остваривање сваког људског права. Када земље ратификују одређени споразум о људским правима, обавезују се на усклађивање државних закона и праксе како би били у складу са међународним стандардима. Они то чине добровољно.

Шта се догађа ако држава не испуни обећања о поштовању људских права? Постоје различити механизми заштите, које су установиле УН и регионалне институције за људска права, садржани у јавно објављеним регионалним законима о људским правима, које владе могу прихватити. У Европи је, на пример, на снази Европска конвенција о људским правима, која штити пре свега цивилна и политичка права. Владе могу потписати и Европску социјалну

повељу, која одређује економска, социјална и културна права. Уколико нека влада прихвати Конвенцију, али делује супротно њеним одредбама, грађани (или било која особа унутар државне јурисдикције) држава чланица Савета Европе могу упутити жалбу Европском суду за људска права у Стразбуру.

У већини случајева, остваривање људских права се одвија у оквиру влада организованих као уставне демократије, путем уобичајених механизма демократских процеса. Ти механизми подразумевају развијање закона, али и културе учествовања и ангажмана грађана.

Демократија и људска права зависе од институционалног оквира који се састоји од две компоненте: од низа прописа и начела установљених у уставу и правном систему и од политичке културе. Демократија и људска права су уграђени у низ начела, вредности и одговорности. Демократија и људска права дозвољавају супротстављање око спорних питања, све док постоји јасна сагласност око оквира који признаје и штити, али истовремено и ограничава слободе. Могуће је изразити неслагање око готово било чега, али то функционише само уколико сви подржавају систем који то неслагање допушта.

2.3 Демократија и људска права као нормативне смернице за наставу и учење – култура демократије у школама

Демократије не може бити без посвећених грађана, носиоца демократије.

Свака генерација преузима своје демократско наслеђе, и требало би да га разуме, као и да научи како да га активно примењује. Задатак Грађанског васпитања и ЕДЦ/ХРЕ, као и образовања у целини, јесте да подржи и охрабри младе да постану активни и ангажовани грађани.

Културне традиције наклоњене демократији се споро развијају, као што је показало историјско искуство у многим земљама. Најозбиљнију препреку са којом су суочени државотворни пројекти у друштвима која су претрпела грађански рат, представља одсуство традиције демократске културе. Образац демократске институције се може увести, али корени демократске културе не могу – они морају дословно проистацати из културне баштине друштва.

Према томе, политичка култура се може изразити у конструктивистичким категоријама. Она се стиче кроз процесе учења и социјализације. Зато је од велике важности да ли се школама управља демократски или аутократски, јер ће се од ученика очекивати да науче како да живе у, или под обликом управљања о коме стичу искуство у раној фази живота.

Школа као микро средина може подржати своје ученике у стицању и уважавању кључних елемената културе демократије и људских права, укључујући следеће:

- Ученици умеју да препознају и изразе своје интересе и ставове са сигурношћу и самопоуздањем.
- Ученици се једни према другима односе са узајамним поштовањем, укључујући слушање туђег мишљења и емпатију, односно спремност и способност да мењају угао посматрања.
- Ученици умеју да реше сукоб ненасилним средствима, то јест користе консензус, преговоре и компромис.
- Ученици уважавају функцију институционалних оквира који штите и ограничавају њихова лична права и слободе. Они додају „мекан”, неформални елемент политичке културе „тврдом”, формалном елементу правила.
- Ученици уважавају политику као практично деловање са циљем решавања проблема који заслужују пажњу и траже доношење одлука.
- Ученици учествују у процесу избора представника и формалном процесу одлучивања.

- Ученици примењују неконвенционалне начине утицања на процес одлучивања, као што су подизање свести, активизам, лобирање и самостално решавање проблема.
- Ученици преузимају одговорност за своје одлуке и изборе, узимајући у обзир утицај тих одлука и избора на њих саме, али и на друге.
- Ученици су свесни да ће, уколико не учествују у доношењу одлука које утичу на њих, други донети те одлуке, а исход ће можда бити неповољан за њих.

Политичка култура је снажно повезана са ставовима и вредностима које млади грађани стичу кроз процес социјализације, укључујући и њихово искуство у школи. Постоје и други фактори који имају једнако снажан утицај на процес социјализације младих људи, посебно породица, вршњаци и медији. С друге стране, школска заједница нуди деци и адолесцентима најраније могућности да стекну искуства интеракције у друштву и у јавности; зато можемо закључити да школа има пресудан утицај на начин преношења демократског наслеђа на младе генерације. Учењем и искуством у школском амбијенту млади људи могу развити навике и вештине које им омогућавају да касније, кроз цео живот, учествују у демократским процесима и прихвате вредности људских права, како кроз формалне процесе одлучивања, тако и кроз свакодневне интеракције.

3. Образовање за демократију и људска права

1. Три димензије ЕДЦ/ХРЕ

Образовање за демократско грађанство и образовање за људска права (ЕДЦ/ХРЕ) у средиште пажње ставља оно што би ученици требало да умеју да раде, а не оно што би наставници требало да их науче. Три основна начела која воде овај приступ, у чијем средишту су ученици и њихове компетенције и резултати, могу се најбоље илустровати примером.

- Слобода мишљења и изражавања је основни услов за учествовање у демократији и представља основно грађанско и политичко право. У ЕДЦ/ХРЕ ученици познају, разумеју и уважавају право на слободно мишљење и изражавање и знају на који начин је оно заштићено њиховим државним уставом. То је когнитивна димензија учења (знање, појмови и разумевање).
- У контексту ЕДЦ/ХРЕ, ученици уче како да користе ово основно људско право – право на слободу мишљења и изражавања. Управо зато што је активна примена тог права преко потребна за учествовање у демократског заједници, ученици се подстичу да размишљају о својим ставовима и буду способни да их изразе на различите начине, укључујући и способност јавног изношења мишљења (димензија учења заснована на стицању вештина).
- Како би применили своје право на слободно изражавање, ученицима је потребна храброст да износе своје ставове чак и у ситуацијама када су они супротни ставовима већине. Они уважавају туђа мишљења у духу толеранције и поштовања личности. Ако се неслагања и полемика ограниче на питања, а разлике у мишљењима не поистовећују са личностима које их заступају, сукоби се могу решити на ненасиљан начин (димензија разумевања заснована на ставовима и вредностима).

Оно што овај пример показује може се посматрати уопштено, не само у смислу оспособљавања ученика да користе било које друго људско право на исти начин, већ и у смислу учења и образовања уопште. Да би оно било релевантно и да би омогућавало стицање нових знања, учење се мора развити у три димензије које једна другу допуњују: а) знање, појмови и разумевање; б) вештине; в) ставови и вредности. Већ неколико деценија, наставници и радници у образовању прихватају такав концепт учења као мерило/стандард.

Ако ученици уче на овај начин, шта наставници ЕДЦ/ХРЕ треба да учине како би пружили одговарајуће могућности за учење? Укратко, одговор је следећи.

У ЕДЦ/ХРЕ циљ је подсицати ученике да постану млади грађани који:

- познају своја људска права и схватају услове од којих она зависе (учење „о” демократији и људским правима – упор. Увод, одељак 2.1);
- доживљавају школу као микросредину које уважава слободе и једнакост својих ученика, у склопу кога уче како да остваре своја и поштују туђа људска права (учење „кроз” демократију и људска права – упор. Увод, одељак 2.2);
- самим тим имају способност и самоувереност да примењују своја људска права, уз развијен осећај одговорности према другима и својим заједницама, гледајући на демократију и људска права као на право учешћа (учење „за” демократију и људска права – упор. Увод, одељак 2.3).

1.1 Когнитивна димензија ЕДЦ/ХРЕ: упознати и разумети демократију и људска права

ЕДЦ/ХРЕ на секундарном нивоу уводи учење о кључним документима као што су Општа декларација о људским правима (Декларација) и Европска конвенција о људским правима (Конвенција). Да резимирамо горе наведени пример, ученици морају знати да свако има право на слободу мишљења и изражавања, као и на слободан приступ информацијама путем

нецензурисаних медија, са изузецима могућим само из ваљаних разлога и у ограниченим околностима (члан 10. Конвенције). Државни устав и правно окружење треба да одражавају и штитите стандарде људских права и ученици их из те перспективе могу усвајати. На тај начин они могу схватити колико је само то једно право битно, у ствари пресудно, за остваривање демократије.

Неопходно је исто тако да ученици разумеју члан 14 Конвенције, који се односи на кључно начело једнакости и недискриминације: жене и мушкарци, богати и сиромашни, млади и стари, држављани и имигранти – сви ми имамо иста права. Остваривање тих права је процес који се непрестано развија и један од приоритета демократских система управљања заснованих на људским правима.

Коначно, ученици морају схватити зашто слободе захтевају законски оквир и са собом носе одређене одговорности (Декларација, члан 29). Слобода изражавања грађанима дозвољава промовисање сопствених интереса у плуралистичком друштву, а у таквом такмичарском окружењу увек ће постојати добитници и губитници. Устав, правила и закони морају успоставити оквир који ће ограничавати привилегије моћних и штитити слабе – без прављења разлика. Међутим, правилима се не може решити сваки проблем због чега чланови заједнице треба да поделе одговорности једни према другима.

Људска права су законски, али не и нормативни оквир. То од ученика захтева да препознају у којој мери су начела људских права истински остварена унутар њихових заједница, као и друштва у целини.

Европска конвенција о људским правима (4.11.1950)**Члан 10****Слобода изражавања**

(1) Свако има право на слободу изражавања. Ово право укључује слободу поседовања сопственог мишљења, примања и саопштавања информација и идеја без мешања јавне власти и без обзира на границе. Овај члан не спречава државе да захтевају дозволе за рад телевизијских, радио и биоскопских предузећа.

(2) Пошто коришћење ових слобода повлачи за собом дужности и одговорности, оно се може подвргнути формалностима, условима, ограничењима или казнама прописаним законом и неопходним у демократском друштву у интересу националне безбедности, територијалног интегритета или јавне безбедности, ради спречавања нереда или криминала, заштите здравља или морала, заштите угледа или права других, спречавања откривања обавештења добијених у поверењу, или ради очувања ауторитета и непристрасности судства.

Члан 14**Забрана дискриминације**

Уживање права и слобода предвиђених у овој Конвенцији обезбеђује се без дискриминације по било ком основу, као што су пол, раса, боја коже, језик, вероисповест, политичко или друго мишљење, национално или социјално порекло, припадност националној мањини или заједници, имовно стање, рођење или други статус.

Универзална декларација о људским правима (10.12.1948.)**Члан 29**

1. Свако има обавезе према заједници у којој је једино могућ слободан и пун развој његове личности.

2. У вршењу својих права и слобода свако се може подвргнути само оним ограничењима која су предвиђена законом искључиво у циљу обезбеђења потребног признања и поштовања права и слобода других, као и задовољења правичних захтева морала, јавног поретка и општег благостања у демократском друштву.

Укратко, ова три члана одражавају супротстављеност индивидуалних слобода и потребе за довођењем права појединаца у равнотежу путем оквира који те слободе истовремено ограничава и штити.

Ученици који ово схватају, научили су много „о” демократији и људским правима; то је когнитивна димензија ЕДЦ/ХРЕ.

1.2 Партиципативна димензија ЕДЦ/ХРЕ: гледати на демократију и људска права као на право учествовања

Да би могли активно учествовати у демократском друштву ученици треба да науче како да остваре своја права и слободе – на пример, право на слободан приступ информацијама и на слободу мишљења, ставова и изражавања. Требало би да имају и активно искуство у интеракцији са другима – као што је промовисање сопствених интереса, постизање компромиса преговарањем и сагласност око дефинисања „општег благостања” (Декларација, члан 29). Требало би да буду способни да делују у оквиру правила и прихвате ограничења која им она постављају. Требало би да развију став одговорности за добробит других и заједнице у целини.

Укратко, требало би не само да разумеју импликације и повезаност између три претходно

наведена члана о људским правима, већ и да уважавају њихове основне вредности и делују у складу са њима. Чинећи то, кроз демократске процесе одлучивања који не доводе до кршења људских права, морају бити способни да ускладе своје интересе са интересима других и заједнице у целини.

Ученици који су прошли кроз овакву обуку, научили су како да учествују у демократском друштву. То је димензија ЕДЦ/ХРЕ заснована на активном деловању – учење „за” демократију и људска права, у циљу унапређивања и заштите демократије, владавине закона и људских права.

1.3 Културна димензија ЕДЦ/ХРЕ: схватати демократију и људска права као нормативне смернице за школски и свакодневни живот

Знање и вештине могу оспособити појединца за учешће у демократији у техничком смислу, али не чине од њега демократског грађанина. У рукама расисте, на пример, таква врста способности може бити злоупотребљена као оружје против заједнице засноване на демократији и људским правима. Знања и вештине које не почивају на вредностима људских права су за демократију у дословном смислу безвредне.

Због тога ЕДЦ/ХРЕ обухвата и културну димензију. Култура учења и подучавања мора одражавати поруку ЕДЦ/ХРЕ. Док стичу знања путем преношења садржаја (слушање предавања, читање) и компетенције путем оспособљавања (демонстрација, пракса и обучавање), ученици развијају вредности и ставове кроз сопствено искуство.

На пример, млади људи стичу самопоуздање уз подршку и подстицај својих родитеља и наставника. Једино од ученика који су уживали пуно поштовање својих наставника можемо очекивати да се на исти начин понашају према својим вршњацима. Вредности људских права се стичу кроз процес социјализације у школи – подучавање „кроз”, или у духу демократије и људских права.

Вредности људских права дефинисали су Уједињене нације, Савет Европе и друге организације којеразматрају начела одговорности, једнакости и недискриминације; учешћа и укључивања..

Док се учење „о” демократији и људским правима може спроводити у оквиру посебних предмета (на пример друштвених наука, историје, грађанског васпитања и образовања), културна димензија ЕДЦ/ХРЕ, подучавање „кроз” демократију и људска права, представља изазов за целу школу – људска права и демократија постају педагошка смерница школске заједнице и призма кроз коју се процењују сви елементи управљања школом.

2. Образовање за људска права (ХРЕ) и његова повезаност са образовањем за демократско грађанство (ЕДЦ)¹⁶

Образовање за демократско грађанство и образовање за људска права су међусобно тесно повезани и међусобно се допуњују. Она се разликују више по њиховом фокусу и делокругу, него по циљевима и практичној примени. Образовање за демократско грађанство је пре свега фокусирано на демократска права и одговорности и активно учешће које се одражава у грађанским, политичким, друштвеним, правним и културним сферама друштва, док се образовање за људска права бави ширим спектром људских права и основних слобода у сваком аспекту живота људи.

Повеља Савета Европе о Образовању за демократско грађанство и образовању за људска права, усвојена у оквиру Препорука Одбора министара CM/Res (2010) 7, 11. маја 2010.

Следеће поглавље бави се повезаношћу између образовања за људска права и образовања за демократско грађанство.

Уједињене нације и њихове специјализоване агенције су већ пре неколико деценија формално признале право на образовање за људска права, то јест право грађана на информисање о правима и слободама садржаним у споразумима о људским правима које су ратификовале њихове земље. Владе су одговорне за примену норми људских права кроз законе, начела и праксу. Оне извештавају о свом напретку подносећи периодичне извештаје телима задуженим за ове споразуме. Посматрачке организације као што су групе за људска права додатно помажу у праћењу напретка.

Јасно је да би грађани требало да познају и цене своја људска права, као и да уважавају туђа. Неопходно је и да разумемо законску одговорност влада да спроводе наша права. Требало би да поштујемо етичку одговорност грађана да негују и подржавају људска права у свакодневном животу. Знање и спремност да упознамо и одговорно спроводимо своја и туђа права започиње још у раној фази живота: у породици, школама и заједници.

Осврћући се на образовање за људска права, агенције УН као што су Канцеларија високог комесара за људска права, УНЕСКО и УНИЦЕФ, заједно са међународним организацијама као што су Савет Европе и националне организације за људска права, изричито сугеришу да се обрађивање тематике људских права уврсти у школовање.

Образовање за људска права садржи и нормативну и законску димензију. Законска димензија укључује размену садржаја о међународним стандардима људских права садржаним у споразумима и повељама којима су се наше државе обавезале. Ти стандарди обухватају грађанска и политичка права, као и социјална, економска и културна права. Последњих година су том све ширем оквиру додата и еколошка и колективна права. Законска димензија препознаје важност контроле и одговорности како би се осигурало да владе остварују све елементе одредби о људским правима.

У исто време, образовање за људска права је и нормативни и културни подухват. То је систем вредности који помаже свима да промисле о томе у којој мери су њихове свакодневне активности у складу са нормама и вредностима људских права. Примену приступа заснованог на људским правима у школству обрадићемо детаљније у наставку овог приручника.

У погледу наставе у учионици, образовање за људска права, као и образовање за демократско грађанство, у великој мери промовишу интерактивне методе усмерене на ученика. Образовање за људска права заступа следеће педагошке приступе*:

- искуствени и заснован на активностима: подстиче употребу ученичких предзнања и пружа активности у којима она могу да дођу до изражаја;
- проблемски: пружа изазов ученичком предзнању;

¹⁶ Аутор: Felisa Tibbitts (2009). Оригинални извор: Tibbitts F. (2008), "Human Rights Education" у: Bajaj M. (ed.), *Encyclopedia of Peace Education*, Information Age Publishing, Charlotte, NC.

- партиципативни: подстиче колективне напоре у разјашњавању појмова, анализирању тема и активностима;
- дијалектички: захтева од ученика да упоређују своје знање са оним из других извора;
- аналитички: тражи да ученици размисле о томе зашто су ствари такве какве јесу и како је дошло до тога;
- терапијски: унапређује људска права у интраперсоналним и интерперсоналним односима – експлицитно или имплицитно;
- усмерен на развој стратешког размишљања: усмерава ученике да поставе сопствене циљеве и осмисле стратешке начине да их постигну; и
- усмерен на циљеве и активност: допушта ученицима да планирају и организују активности у складу са својим циљевима.¹⁷

Образовање за људска права у наставним плановима и програмима многих земаља подудар се са образовањем за демократско или глобално грађанство, преузимањем основних појмова грађанског образовања и њиховом применом на свеобухватнији и критичнији начин. Знање о кључним појмовима и чињеницама и питања грађанских тежњи и грађанских вештина налазе своју примену у областима глобалне друштвене одговорности, правде и активном деловању у друштву.

Поред тога, образовање за људска права недвосмислено негује друштвену одговорност и активно деловање ученика. ХРЕ истовремено превазилази промовисање учешћа као елемента представничке демократије, додајући активном деловању ученика спектар права. Свако активно деловање може се суштински вредновати као остваривање нечијег права. Оно такође може одиграти значајну улогу као средство у борби против угњетавања или неправде.

Опсежан нормативни оквир образовања за људска права и изразита различитост потенцијалних ученика довели су до бројних варијација у начину на који се образовање за људска права примењује. Иако је образовање за људска права дефинисано универзалним оквиром међународних (понекад и регионалних) норми, одређена поглавља и њихова примена зависе од локалног и националног контекста. Поред тога, образовање за људска права је у контексту школе прилагођено узрасту ученика и условима националне/локалне образовне политике.

Теме и садржаји из области људских права у наставним плановима и програмима могу попримити облик интеркултуралне тематике под окриљем образовне политике или постати саставни део постојећих школских предмета, као што су историја, цивилно/грађанско образовање, друштвене науке. Образовање за људска права може постати и део уметничких програма, неформалних клубова и посебних догађаја који се одржавају у школској средини.

Према препоруци Повеље Савета Европе о образовању за демократско грађанство и људска права, та образовна подручја су међусобно тесно повезана и међусобно се допуњују. Она се разликују више по свом фокусу и делокругу, него по циљевима и практичној примени. Образовање за демократско грађанство је пре свега фокусирано на демократска права и одговорности и активно учешће које се одражава у грађанским, политичким, друштвеним, правним и културним сферама друштва, док се образовање за људска права бави ширим спектром људских права и основних слобода у сваком аспекту живота људи.

Тамо где образовање за људска права и образовање за демократско грађанство постоје паралелно у школској средини, међусобно се допуњују (в. цитат на почетку овог одељка). 1999. године објављена је Студија о цивилном образовању Међународног удружења за образовање¹⁸ која је користила податке сакупљене међу 88000 14-годишњака из 27 земаља.¹⁹ Извршена је анализа ради испитивања разлика у нивоу знања ученика из различитих земаља из области

---

¹⁷ ARRC [Asia-Pacific Regional Resource Center for Human Rights Education] (2003), "What is Human Rights Education", *Human Rights Education Pack*, ARRC, Bangkok.

¹⁸ The International Education Association (IEA).

¹⁹ Torney-Purta J., Barber C. H. & Wilkenfeld B. (2008), "How Adolescents in Twenty-Seven Countries Understand, Support and Practice Human Rights", *Journal of Social Issues*, 64:1.

људских права у поређењу са другим облицима грађанског знања, као и ставова ученика према промовисању и коришћењу људских права.

Та анализа је показала да начин на који ученици доживљавају демократију у школи као и међународна питања зависе од нивоа њиховог знања о људским правима. Фактори који би се могли назвати „демократија у школи” имали су утицаја на ставове појединих ученика о људским правима. Анализа података Међународног удружења за образовање потврдила је да ученици који су били најизложенији пракси демократских идеала у учионицама и школама чешће имају позитивне ставове о људским правима. Поред тога, ученици са вишим нивоом знања о људским правима чешће су се сусретали са међународним темама, имали су израженије норме за активно грађанство и били су политички продуктивнији.

Школе које пружају образовање за људска права и образовање за демократско грађанство у спрези једно с другим припремају своје ученике да постану способни и одговорни грађани који познају и негују своја права и слободе.

3. Компетенције у ЕДЦ/ХРЕ

3.1 „Хтео бих да моји ученици буду способни да ...”

„Пошто што смо увежбавали технике презентације, хтео бих да сви моји ученици буду способни да изложе своју тему пред одељењем без читања из бележака.”

„Пошто смо у шест наставних јединица објашњавали основе нашег Устава, очекујем да сви моји ученици умеју барем да објасне како функционише наш изборни систем и које странке тренутно управљају Владом.”

„Пре неколико месеци смо имали проблем у одељењу са ученицима који током дискусија нису хтели једни друге да саслушају и прекидали су ученике са којима се нису слагали. Пуно смо разговарали о праву на слободно изражавање, као и да оно функционише за све нас само уколико се једни према другима односимо с поштовањем. Надам се да ће до краја године већина ученика то схватити и научити како да се понаша током дискусија.”

Ова три примера показују о чему наставници ЕДЦ/ХРЕ размишљају када планирају часове: они дефинишу циљеве. Одлучују шта би њихови ученици требало да науче и колико могу постићи уколико се потруде: одређују које циљеве би хтели да њихови ученици постигну, а потом са почетне тачке посматрају процес учења и потребе ученика – њихове потешкоће и способности, њихове снаге и слабости.

Овај начин размишљања није нов за наставнике – то је уобичајена пракса. Већина наставника не размишља само о садржају градива и предмета („Морам завршити XIX век до почетка следећег распуста”) већ воде рачуна и о томе какве резултате желе да виде код својих ученика.

Циљеви усмерени на ученике и на њихово оспособљавање се односе на стицање компетенција. Када буду одрасли, сви ученици ће се морати сналазити без наставника, тренера или старатеља. Традиционални модел подучавања – формално преношење образовних садржаја, спровођење уског плана и програма знања – не чини довољно да подстакне ученике да постану независни, самоуверени и компетентни кроз различите видове вештина и вредности/ставова.

Наведена три примера указују и на различите видове развоја компетенција:

- Први пример – успостављање контакта очима са публиком и слободно излагање – односи се на вештине које нису специфичне за одређену тему већ представљају средство које је ученицима увек потребно за примену било ког знања и информације. То је увежбавање вештина, или подучавање „за” демократско грађанство и људска права – са циљем да оспособи ученике да остварују своја људска права и учествују у демократији.
- Други пример – разумевање основа изборног система и чињенице да победник на последњим изборима формира садашњу владу – представља подучавање „о” демократији и људским правима. Млади грађани треба да знају да су људска права (на пример, учешће на изборима) грађанска права у државном уставу и њихов глас у изборном систему има утицај на исход избора и одређује ко ће формирати владу државе.
- Коначно, последњи пример показује важност вредности и ставова. Демократија се ослања на политичку културу обликовану ставовима и вредностима којих се грађани придржавају, у овом случају на узајамно поштовање и толеранцију према ставовима са којима се можда не слажу. Ученици морају бити спремни да прихвате да њихово право на слободу мора узимати у обзир и права других. Из тог разлога слобода носи и одговорности. Култура људских права одражава давање моћи ученицима појединачно и њиховим наставницима, али истовремено и схватање да делимо узајамну одговорност за уважавање туђих људских

права. Вредности се уче кроз искуство и снажне узоре – подучавање „кроз” демократију и људска права.

3.2 Компетенције – општа дефиниција

Компетенције подразумевају оно за шта је нека особа способна, са три аспекта која обликују суштину идентитета те особе:

- оно што та особа зна и разуме;
- вештине помоћу којих та особа уме да примени своје знање;
- свесност и уважавање знања и вештина које поседује, из чега произлази спремност да их примењује са самопоуздањем и одговорношћу.

Последњи аспект је од посебне важности. Не би требало да само наставник зна за шта су ученици оспособљени, већ би пре свега они сами требало тога да буду свесни. Они треба да знају каквим оруђем њихов ум располаже и за какве задатке и проблеме се оно може употребити. Изнад свега, потребно им је самопоуздање да прихвате ризик неуспеха у процесу учења који траје током читавог живота.

3.3 Како наставници могу открити које компетенције ученици поседују?

Компетенције и резултати – један модел

Компетенције подразумевају способности и потенцијале „у” нама. Оне су зато невидљиве. Како онда наставници могу открити које компетенције њихови ученици имају?

У томе нам помаже модел очигледно упоредивог проблема из другог научног контекста: Славни лингвиста Ноам Чомски је описао језичку компетенцију изворних говорника (матерњег језика). Изворни говорници непрестано стварају и тумаче реченице које никад пре нису изговорили, нити чули. Језичка компетенција није видљива, али уочавамо способност изворног говорника да користи језик, па морамо претпоставити да иза ње стоји компетенција за течно изражавање.

Не постоји компетенција без видљивог деловања, али исто тако ни један облик деловања без компетенције. Наставници процењују компетенције ученика на основу онога што они покажу – онога што умеју да раде. Учење засновано на задацима омогућава ученицима да увежбавају своје компетенције, а наставницима да процењују колико су ученици постигли и препознају њихове потребе у процесу учења. То важи не само за ЕДЦ/ХРЕ већ и за учење и подучавање уопште.

3.4 Модел компетенција ученика у ЕДЦ/ХРЕ

Развој компетенција ученика оцењујемо кроз нашу перцепцију онога што они покажу. Компетенције су невидљиве и можемо им приступити само обликовањем модела који нам помажу у одређивању циљева учења и усмеравању наше процене постигнућа у учењу.

У овом издању ЕДЦ/ХРЕ усвојили смо следећи модел компетенција. Он одговара кључним принципима ЕДЦ/ХРЕ – подучавање *кроз*, *о* и *за* демократију и људска права.

У ЕДЦ/ХРЕ, компетенције ученика обухватају следеће:

- политичку анализу и просуђивање;
- вештине (види трећи део овог приручника);
- активност и учествовање у политици;

- личне и друштвене компетенције.

3.4.1 Компетенција политичке анализе и просуђивања

Демократско грађанство захтева од грађана да разумеју питања о којима се дискутује, што тражи од њих информисаност и способност анализирања проблема и процеса расправе и сукоба. То је когнитивна димензија развоја компетенција (учење „о” политичким питањима).

Без овог нивоа разумевања грађанин постаје лак плен за демагоге, лобисте и популисте и није способан да препозна и залаже се за своје или заједничке интересе. Ми зависимо од медија као извора информација и морамо бити способни да их користимо критички.

Активно деловање у политици, као и у било којој другој сфери живота, могуће је само ако знамо шта желимо да постигнемо. Морамо умети да дефинишемо своје интересе и циљеве усклађујући жеље и потребе, вредности и одговорности. Политика је процес доношења одлука ради решавања проблема и смиривања сукоба; не постоји могућност недоношења одлуке, а одлуке је немогуће донети без просуђивања.

Све већа сложеност наших модерних друштава често поставља превелике захтеве пред „обичне грађане” и њихове компетенције анализе и просуђивања. Образовање, не само у оквиру ЕДЦ/ХРЕ, представља кључ за оспособљавање грађана да утичу на одлуке које се њих тичу.

3.4.2 Вештине

Ученицима је потребан скуп менталних алата – вештина или техника – за примање и коришћење информација и за независно и систематично формирање мишљења. Та оруђа/инструменти омогућавају ученицима да:

- примају информације, како путем медија тако и кроз сопствено искуство и истраживање – технике коришћења штампаних и електронских медија, интервјуисање, истраживање, критичко разматрање, дискусију итд.;
- врше одабир и проучавају информације (конструктивистичко учење) – технике планирања, управљања временом, читања, размишљања, селекције, бележења;
- утврђују, представљају, размењују и аргументовано износе своје ставове – технике састављања пратећег материјала, плаката, писаних радова/чланака, Power Point или на сличном софтверу базираних презентација, предавања, дискусија, дебата, итд. (удружено конструктивистичко учење и деконструкција);
- процене резултате и процесе учења и њихову примену.

У знатној мери, те вештине су неопходне не само за ЕДЦ/ХРЕ, већ и за школу у целини. Оне припремају ученике за напредније академско образовање и конкретна занимања. Усавршавање тих формалних вештина, које не зависе од одређеног садржаја, кроз више различитих предмета, је због тога и неопходно и могуће.

3.4.3 Активно деловање

У ЕДЦ/ХРЕ, увежбавање формалних вештина помаже у изучавању демократије и људских права, али то није довољно. ЕДЦ/ХРЕ схвата школу као микро средину у којој ученици уче како да учествују у друштву и политици кроз практично искуство. Компетенције које ученици могу увежбати у школи обухватају следеће:

- разматрање жеља и потреба, јасно формулисање и промовисање њихових интереса;
- гласање, учествовање у изборима у улози гласача и кандидата (представници одељења и друге функције);
- преговарање и доношење одлука;
- утицање на процесе доношења одлука подизањем нивоа свести (сензибилизацијом), лобирањем и колективним деловањем;

- разумевање и уважавање потребе за оквиром правила и санкција.

ЕДЦ/ХРЕ, као и школа у целини, играју одлучујућу улогу у пружању могућности образовања својим ученицима, помоћу којег они могу дати допринос друштву у којем живе. Међутим, школа има своја ограничења у погледу оцењивања њихових резултата и компетенција. Пресудно прелазно подручје се налази ван граница школе, у друштву као целини, и наставља се до одраслог доба. Тек тада постаје тешко, ако не и немогуће, повезати исход учења са информацијама добијеним у школи.

3.4.4 Личне и друштвене компетенције

Можда је појам компетенција превише широк ако се примени и на димензију вредности и ставова. Са друге стране, управо је начин на који се ученици понашају од изузетне важности, зато се узорно понашање може схватити као компетенција. Ова димензија развоја компетенција одговара учењу „кроз” демократију и људска права. Ту припадају:

- самосвест и самопоштовање;
- емпатија;
- узајамно поштовање;
- уважавање могућности и нужности компромиса;
- одговорност;
- поштовање људских права као заједничког система вредности у подржавању мира, правде и друштвене кохезије.

3.5 Компетенције наставника у ЕДЦ/ХРЕ

У ЕДЦ/ХРЕ, наставницима су неопходне специфичне компетенције како би својим ученицима могли пружити одговарајуће могућности за учење.

Скуп алата за наставнике (в. Трећи део, 1. поглавље овог приручника) укључује и алат који наставницима помаже да одреде циљеве ЕДЦ/ХРЕ засноване на развијању компетенција, усклађене са смерницама о којима је било речи у уводу овог поглавља. Додатне информације можете пронаћи у приручнику Савета Европе *Како сви наставници могу допринети образовању за демократско грађанство и људска права: оквир за развој компетенција*²⁰ (Стразбур, 2009) аутора Питера Брата и коаутора. Доступан је и на српском језику у верзији за електронско преузимање.

²⁰ “*How all teachers can support citizenship and human rights education: a framework for the development of competences*”, Strasbourg, 2009.

4. „Свет је творевина нашег ума”: конструктивистичко учење у оквиру ЕДЦ/ХРЕ ²¹

Док читамо причу из књиге, у глави стварамо нешто слично филму. Додајемо детаље и сцене које аутор наговештава или изоставља, можда чак замишљамо и лица појединих јунака. Нека дела на нашу машту остављају толико снажан утисак да смо разочарани ако икад погледамо „прави” филм снимљен по тој причи. Наша машта је произвела знатно бољи и он је јединствен, јер машта сваког читаоца ствара другачији „филм”.

Ово је само један пример на који начин је „свет творевина нашег ума”. Свет у коме живимо је свет каквим га доживљавамо – сачињен од слика, искустава, идеја и мишљења које ми о њему стварамо. Док уче, људи желе да схвате смисао онога што читају или чују – желе то да разумеју. Један научник је људски мозак окарактерисао као „машину у потрази за значењем”. Ствари које немају смисла морају се на неки начин довести у ред. Уколико нека информација недостаје, морамо је или некако пронаћи, или нагађањем попунити ту празнину.²²

Када стекну одређено искуство, наставници схватају да после предавања сваки ученик прима и памти другачију поруку. Неки ученици ће се примљених информација сећати и као одрасли људи јер су на њих оставиле снажан утисак, други ће их заборавити можда већ следећег јутра јер их нису могли повезати са постојећим знањем или системом вредности. Из конструктивистичког угла, важно је оно што се догађа у главама ученика.

Конструктивизам учење схвата као изразито индивидуализован процес:

- Ученици конструишу, реформишу или стварају структуре значења. Нове информације се повезују са оним што ученик већ зна или разуме.
- Ученици долазе на час ЕДЦ/ХРЕ са својим личним биографијама и искуствима.
- Родна, класна, старосна и етничка припадност или верско уверење и друга обележја идентита могу утицати на схватања ученика.
- Ми имамо различите облике интелигенције који у великој мери превазилазе конвенционално схватање интелигенције као способности ученика за математику или језике.²³
- Не постоји апсолутни стандард личне или политичке релевантности.

Конструктивистичко учење се може додатно поделити у три поткатегорије, а наставник игра значајну улогу у њиховом спровођењу.

4.1 Ученици „конструишу” значење – откривају и стварају нешто ново

Наставници могу подржати своје ученике у конструисању смисла/значења, односно при откривању/стварању новог, тако што, поред осталог:

- стварају могућности и поводе за активно учење;
- осмишљавају подстицајне, захтевне и провокативне задатке;
- спроводе наставу уз помоћ средстава и начина преношења информација (предавања) који представљају предмет учења;
- охрабрују и подстичу самопоштовање ученика.

²¹ За исцрпнију обраду теме види Приручник IV из ове едиције.

²² Видети Gollob R. и Kларf P. (уредници) (2008), ЕДЦ/ХРЕ Приручник III, Поглавље 1, *Стереотипи и предрасуде. Шта је идентитет? Како ја видим друге, како они виде мене?*, Стразбур, стр. 19-38.

²³ Видети рад Хауарда Гарднера (Howard Gardner) о различитим врстама интелигенције.

4.2 Ученици „реконструишу” оно што су научили – примењују и тестирају научено

Ово је, у великој мери, уобичајен, свакодневни процес, али у контексту школе остварују га наставници тако што, поред осталог:

- осмишљавају захтевне и применљиве задатке, делом пројекте усмерене на стварање "производа" у које спадају плакати, презентације, изложбе итд.
- омогућавају размену, презентацију и дискусију;
- нуде или захтевају рад на различитим врстама документације (нпр. портфолија);
- спроводе формално тестирање и оцењивање.

4.3 Ученици „деконструишу”, или критикују, сопствене или резултате других ученика

Без овог елемента критичког преиспитивања и тестирања сваки процес учења би остао небитан за друштво, уз опасност да протраћи и упропасти ресурсе како друштва, тако и појединаца. Наставник је у могућности да то спречи тако што ће:

- кроз наставу предвидети и реализовати промишљање учења и рада;
- заједно са ученицима разрадити и организовати смернице и претпоставке за критичко преиспитивање засновано на одређеним критеријумима, као и евалуацију успешности учења;
- дати лични допринос изградњи демократске и фер дискусије, као и културе повратног информисања.

5. Професионална етика наставника ЕДЦ/ХРЕ: три начела

Ако ученици дођу на час ЕДЦ/ХРЕ са сопственим мишљењима, а на крају часа сви прихвате наставникова гледишта, то може указати на проблем. Наставници ЕДЦ/ХРЕ морају бити опрезни како не би наметали својим ученицима одређене ставове и вредности који су искључиво њихови личи. Школе су јавне институције и родитељи, као и друштво у целини, очекују да наставници неће злоупотребити своју моћ путем манипулације децом и њиховом индоктринацијом.

Професионална етика наставника ЕДЦ/ХРЕ је због тога пресудна за успех, па чак и за оправданост ЕДЦ/ХРЕ као саставног дела школског плана и програма. Она се може сажети у следећа три начела, која су резултат дебате о овом питању у Немачкој током 1970-их.²⁴

5.1 Начело ненаметања ставова

Наставник не сме ни на који начин покушавати да индоктринира своје ученике како би они усвојили пожељне ставове, као што је на пример политичка коректност. Из тог разлога наставник не сме ућуткати ученика, нити га „надјачати” супериорним аргументима. Ученици би пре требало слободно да просуђују, без ометања или препрека. Сваки покушај наставника да намеће ставове ученицима у супротности је са ЕДЦ/ХРЕ и њиховим циљем да образују грађане који су способни и спремни да учествују у отвореном друштву и слободној, плуралистичкој демократији.

5.1.1 Практичне импликације

Наставник би зато требало да буде модератор дискусија на часу ЕДЦ/ХРЕ, али не и да у њима учествује. Са друге стране, ако га ученици питају за његов став о одређеној теми, саветујемо да га он и изрази. Ученици добро знају да наставник као грађанин има лично политичко гледиште као и свако други, и врло често их занима да га чују. Наставник би потом требало да нагласи да се не изјашњава у својој професионалној улози, већ као грађанин. Ученици би заиста могли сматрати чудним то што је њихов наставник ЕДЦ/ХРЕ у расправама на часу на неки начин политички непристрасан, док од њих очекује да непрестано износе своје ставове.

Наставника посвећеног подучавању људских права свакако може погодити ако неки ученик износи ставове који нагињу расизму, национализму или било којој врсти фундаментализма. Тада би требало да се суздржи од намаетања толерантнијих ставова супериорним аргументима, да покуша да разуме из ког разлога је та млада особа усвојила такав начин размишљања и да пронађе начин да увуче ученика у дијалог, што би водило у правцу другачијег и толерантнијег мишљења.

5.2 Начело контроверзне дискусије

Свако контроверзно питање из области науке или политике се као такво мора и обрадити на часовима ЕДЦ/ХРЕ. Ово начело је уско повезано са начелом ненаметања ставова: ако се изостављају другачији ставови и игноришу алтернативне могућности, ЕДЦ/ХРЕ је на добром путу ка индоктринацији. Учионице ЕДЦ/ХРЕ треба да направе места за комплексност, контроверзу, па чак и за контрадикције.

У плуралистичком друштву, несасгласност, разлике у вредностима и супротстављени интереси су правило, а не изузетак и зато ученици морају научити да се носе са контроверзом. У демократији, дебате и дискусије су средство за решавање проблема и сукоба. Споразум и одређени степен сагласности кроз компромис су резултат преговора. Изнуђена сагласност без отворене расправе упућује на репресију.

²⁴ Видети “Der Beutelsbacher Konsens” (www.lpb-bw.de).

5.2.1 Практичне импликације

Наставник ЕДЦ/ХРЕ мора зато представити барем два става о одређеном проблему. Важна је једнака заступљеност оба става (на пример, кроз дужину аргументације).

У пленарним дискусијама наставник треба да подржи различитост ставова међу ученицима. Уколико неки став заступа само мањина – или нико од ученика – наставник треба да га представи због саме расправе, јасно истичући да он само игра одређену улогу, а не да изражава сопствено мишљење. Наставник треба да обрати пажњу и да прилагоди своју вештину изношења аргумената компетенцијама и вештинама ученика.

5.3 Оспособљавање ученика да заступају своје интересе

Ученици морају бити способни да анализирају политичку ситуацију и препознају своје интересе, као и да одаберу методе и средства помоћу којих ће на такву ситуацију утицати у корист својих интереса. Тај циљ од ученика захтева темељно увежбавање вештина и компетенција активног деловања и учествовања. То се може постићи само ако се поштују и друга два начела, ненаметања ставова и контроверзне дискусије. Ово начело се не сме погрешно тумачити као подстицање егоизма и занемаривање одговорности. Свака заједница почива на тим вредностима, али смисао је да наставник не обесхрабрује ученике у заступању њихових интереса супротстављајући их потреби да извршавају своје дужности и одговорности.

5.3.1 Практичне импликације

Школа је микро друштво где ученици уче како да буду његови активни учесници. То се може постићи на много начина, почевши од часа, допуштајући ученицима да бирају теме које их занимају и да учествују у планирању часова и примењују напредније приступе као што је демократско управљање школама (подучавање кроз демократију и људска права) и активно учествовање.

Учење које се заснива на задацима и проблемима подстиче ученике да развијају способности независног просуђивања и доношења одлука.

6. Кључни појмови у ЕДЦ/ХРЕ

6.1 Зашто су нам потребни кључни појмови у ЕДЦ/ХРЕ?

ЕДЦ/ХРЕ посматрамо као процес конструктивистичког учења.²⁵ Ученици схватају значење и постижу разумевање повезујући информације са појмовима. Учење и размишљање одвија се на нивоу конкретног и на нивоу апстрактног. Апстрактно мишљење се заснива на појмовима. Када не бисмо користили заједнички скуп појмова чије дефиниције разумемо и око којих смо се сложили, дељење и размена идеја, дебата, дискусија, као ни коначна одлука не би били могући.

Појмови су зато неопходни, како за конструктивистичко учење тако, на крају, и за политичко одлучивање. Које би онда појмове требало да одаберемо? Живимо у плуралистичким друштвима, што значи да појединци и групе заступају различите или чак супротстављене интересе и вредности. Поред тога, филозофија и друштвене науке обухватају различите, па чак и контроверзне приступе. Зато је немогуће извести читав низ кључних појмова само из једног извора. У конструктивистичком учењу, усмереном ка развоју компетенција, појмови су неопходни, а модели појмова у грађанском васпитању и образовању су предмет дискусије. Сматрамо да је наш модел један од могућих приступа.

Одабрали смо следећи низ од девет кључних појмова јер се односе и на искуства ученика у микро друштву и на политичку заједницу у целини:

- идентитет;
- разноликост и плурализам;
- одговорност;
- конфликт;
- правила и закон;
- држава и политика;
- једнакост;
- слобода;
- медији.

Кључни појмови обликују спирални наставни план и програм, као што и централна тачка приручника прелази са школске заједнице (основна школа, Приручник II) на политичку заједницу (средња школа, Приручник IV), док Приручник III обухвата аспекте оба претходна приручника (види Први део, 4. поглавље, у овом приручнику). Појмови демократије и људских права – основни концепти ЕДЦ/ХРЕ – прожимају свих девет кључних појмова; о њима се говори у посебним поглављима овог приручника. Сви кључни појмови могу и морају бити повезани са даљим појмовима и категоријама, у зависности од узраста ученика и градива. Сва три приручника садрже девет модела наставних јединица, од којих свака садржи четири часа, који се баве истим низом кључних појмова. Они им приступају на различите начине, показујући како се исти појам може прилагодити нивоу разумевања ученика и различитим узрастима. Уколико се два или три приручника комбинују на овај (вертикални) начин, могуће је остварити конструктивистички процес учења коме одређени кључни појам даје смер и ослонац. Кључни појмови се истовремено могу повезати и хоризонтално, стварајући на тај начин мрежу разумевања. Један од грубих показатеља њихових могућих додирних тачака јесте на којој димензији политике²⁶ се односе.

²⁵ Видети напред 4. одељак овог поглавља („Свет је творевина нашег ума” конструктивистичко учење).

²⁶ За више информација о три основне димензије политике, видети Други део овог приручника, 3. поглавље, Радни материјал 1: Како да обрадим тему политике у настави ЕДЦ/ХРЕ?).

6.2 Суштина кључних појмова

Овај одељак укратко описује суштину девет кључних појмова у овој едицији ЕДЦ/ХРЕ, обрађујући њихов значај за ЕДЦ/ХРЕ на микро и макро нивоу (школска и политичка заједница).

6.2.1 Идентитет

Као природна права, људска права у свом фокусу имају појединца. Сва људска бића поседују људско достојанство и право да живе у слободи и уживају своја права без дискриминације. Држава служи појединцу, а не обратно. Лична слобода даје појединцима право да развијају своју личност слободно, укључујући и кључне животне изборе, као што су вредности, партнери, занимања и одлука о томе хоће ли имати децу. У савременом секуларном друштву, ова слобода представља изазов, с обзиром да слабљење веза и традиције (породица, вера, итд.) подразумева доношење сопствених одлука. Наше одлуке утичу на друге и обратно, па тако носимо одговорност и за обликовање свог идентитета. У школској заједници ученици деле своја искуства и припремају се за животне одлуке које сви млади људи морају донети, као што су даље образовање и каријера.

Појам идентитета уско је повезан са разноликошћу и плурализмом, слободом, једнакошћу и одговорношћу.

6.2.2 Разноликост и плурализам

Модерна друштва су плуралистичка. Појединци који користе право слободе дословно стварају плурализам – мноштво појединачних идентитета са различитим избором начина живота, приоритетима и интересима, ограниченим или подстакнутим, у зависности од случаја, расположивим материјалним ресурсима – приходима и имовином. Разноликост укључује и разлике на основу пола, етничког порекла, класе, узраста, типа ученика, регије, вероисповести и вредности. Плуралистичка друштва представљају изазов: који скуп вредности чланови заједнице могу прихватити? Стабилност заједница заснованих на људским правима зависи од услова које демократске државе не могу гарантовати (дилема: слобода или стабилност). Исто важи и за школу, где би ученици требало да науче како да схвате и носе се са разноликошћу и плурализмом као изазовом – са изазовом се треба суочити, он спаја проблеме и ризике са могућностима.

Појам разноликости и плурализма је уско повезан са влашћу и политиком, слободом, сукобима и одговорношћу.

6.2.3 Одговорност

Слободу треба да уживају сви и зато сви морају прихватити одређене границе. То почиње, на пример, једнаким уделом времена излагања у дискусији и једнаком пажњом која је посвећена сваком ученику у разреду. У друштвима која се заснивају на слободној трговини и конкуренцији, неравноправна расподела дохотка и богатства доводи до неједнаке расподеле могућности остваривања слободе. У демократији, принцип владавине већине мора бити у равнотежи са заштитом мањинских интереса како би се обезбедила друштвена кохезија.

Постизање равнотеже између слободе и једнакости може бити тежак задатак. Један од начина да их ускладимо је кроз личну одговорност, а други кроз обавезујуће политичке одлуке; оба начина су нужна, будући да сваки има своја ограничења. Не може се сваки случај из свакодневног живота уредити законом и није могуће, нити пожељно, да државна власт у потпуности прати и контролише наше животе. Заједница заснована на људским правима ослања се на нашу спремност и способност да преуземо одговорност за своје понашање и потребе других.

Одговорност је уско повезана са слободом, једнакошћу, идентитетом, правилима и законом, као и конфликтом.

6.2.4 Конфликт

Разлике у мишљењу, супротстављене потребе и интереси и конфликти су део људског живота, посебно у плуралистичким друштвима. Многи људи сматрају конфликт штетним, нечим што стоји на путу слоге, па би га зато требало избегавати или чак сузбити. Међутим, конфликт као такав не мора обавезно бити штетан; штетнији су неки од начина његовог решавања. Ученици би кроз ЕДЦ/ХРЕ требало да науче да у оквиру процедуралних правила, уз политичку културу узајамног поштовања, има места за велики број неслагања и спорова. Појединци и групе могу и треба јасно да изразе своје интересе како би били сигурни да ће они бити уважени. Међутим, у дискусијама и преговорима који ће уследити, све стране треба да буду спремне да преговарају како би се постигао компромис. Без оваквог дијалектичког или конструктивног става према сопственим интересима, никакав компромис не би био могућ.

У начелу, сваки конфликт око расподеле ресурса који је могуће свести на збир или цифру, може се решити компромисом. Са друге стране, у конфликтима који укључују идеологију, вредности или чак етничко порекло, решење путем компромиса није могуће. Зато је за демократско грађанство неопходна култура цивилизованог, односно ненасилног решавања конфликта, заснована на узајамном поштовању. Конфликт настаје како у школи тако и на било ком радном месту или у заједници, пружајући ученицима прилику да науче како да га реше мирним путем, а не да га се плаше.

Конфликт је уско повезан са разноликошћу и плурализмом, влашћу и политиком, правилима и законом, као и одговорношћу.

6.2.5 Правила и закон

Закони пружају формални институционални оквир демократским заједницама заснованим на људским правима. У начелу, од свих људи се очекује да поштују закон јер је он донет већином гласова. До тога обично долази гласањем у парламенту, који пак почива на освојеној већини на парламентарним изборима, или у неким случајевима плебисцитом. Сврха закона је да одражавају и штите људска права и постављају процедурална правила за решавање сукоба и процесе политичког одлучивања. Правила имају исту сврху, али су створена од стране других тела и могу постојати у писаном или неписаном облику.

Од нас се очекује да поштујемо закон, али шта се догађа ако закон доживљавамо као непоштен или неправедан? Има много примера друштвених и правних реформи које је покренула грађанска непослушност: грађани намерно нису послушали закон како би довели у питање оно што су сматрали непоштеним или кршењем људских права, подстакли расправу и измене и допуне важећих закона.

Ученици треба да схвате и цене дијалектику између права на слободу и њихову заштиту и ограничења кроз институционалне оквири. Када би ти оквири били укинати, слобода би се претворила у анархију, а анархија у владавину насиља. У учењу заснованом на задацима, ученици доживљавају то начело већ у школи. Задаци, временски оквири и правила су у таквој методи учења постављени тако да не гуше ученичку креативност, већ напротив отварају врата великом богатству слободе и креативности. Ученици могу учествовати и у реформи школских закона који не одражавају вредности демократије и људских права.

Правила и закони су уско повезани са конфликтом, слободом и једнакошћу.

6.2.6 Држава и политика

У ЕДЦ/ХРЕ, кључни појам политике је фокусиран на аспект политике као процеса решавања проблема и смиривања сукоба. Влада је задужена за институционални аспект политике, односно политичко одлучивање унутар институционалног оквира. Демократско управљање школама ученицима даје прилику да науче на који начин могу утицати и учествовати у процесима одлучивања како би касније управљали заједницом и дефинисали њене циљеве. Модел политичког циклуса (в. горе: Први део, 1. поглавље) може се применити на процесе одлучивања и на микро и на макро нивоу, односно на нивоу школске заједнице и политичке

заједнице у целини (на регионалном или националном нивоу). Медији играју пресудну улогу у контролисању доносилаца политичких одлука и успостављању приоритета. Исто важи и за школе, као што је описано у поглављима о медијима у три приручника (Приручници II-IV).

Као два повезана појма, влада и политика се односе на различите параметре политичког одлучивања. Док влада истиче хијерархијску, институционалну димензију, политика обухвата и неформалну димензију – ширег је обима, али има слабију регулацију процедура, или је у потпуности без ње. Неформална, споредна страна политике важна је за ефикасност институционалног система. Институције се не би могле носити са свим проблемима и спорним питањима ни у школи ни у политици, па зато зависе од способности грађана да сами реше међусобне спорове и конфликте.

Влада и политика уско су повезане са сукобом, правилима и законом, одговорношћу и медијима.

6.2.7 и 6.2.8 Једнакост и слобода

Ова два кључна појма се овде обрађују заједно из два разлога.

Као прво, људско достојанство је основна вредност људских права. Два основна начела правде која законски гледано чине људско достојанство јесу: једнакост (недискриминација) и слобода (кроз грађанска и политичка права). Достојанство личности угрожено је дискриминацијом и лишавањем слободе. Прве две групе људских права су фокусиране на права слободе и једнакости при расподели и могућностима.

Као друго, између слободе и једнакости може постојати тензија. На пример, слобода изражавања подразумева да ученику треба дати могућност да изрази своје мишљење на часу, онако како он то сматра исправним. Једнаке могућности за све ученике, са друге стране, захтевају да се време излагања поштено и једнако расподели на све ученике. За ученике појединачно то може значити да имају само један или два минута пре него што следећи ученик узме реч. Индивидуална слобода изражавања се зато мора ограничити, можда чак веома строго, како би се сваком ученику гарантовала прилика за учешће у дебати. Како се таква ограничења одражавају на одређеног ученика зависи од тога са колико успеха он уме да изнесе свој став на сажет и јасан начин. Због тога у ЕДЦ/ХРЕ ученици треба да развију компетенције помоћу којих могу успоставити равнотежу између слободе изражавања и једнаких могућности. Оне обухватају језичке вештине, јасно разумевање проблема о којем се расправља и уважавање оквира прописа који омогућавају равнотежу између слободе и једнакости.

Ученици морају научити како да спроводе своја право на слободу, на пример слободу мисли, изражавања и приступа информацијама. Такође морају научити како да се супротставе дискриминацији, како у своје тако и у име других. Наставници би требало да буду свесни неједнаких услова и могућности за учење који настају због разлика, на пример у заради и образовању родитеља, или у културној средини и етничком пореклу. Школа и друштво не могу постићи једнакост расподеле, али требало би да осигурају једнаке почетне услове. У школи, то захтева од наставника одговорност за специфичне потребе ученика при учењу. Једнакост не значи поступати са свима на исти начин, него поступати са свима на начин који служи њиховим потребама. То је управо суштина подучавања кроз људска права у пракси.

Као и демократија, слобода и једнакост су уско повезане са свим кључним појмовима. Ниједан аспект ЕДЦ/ХРЕ није могуће замислити а да се не обухвати и питање слободе и једнакости које чине људско достојанство, као и тензије које постоје међу њима.

6.2.9 Медији

Овај појам се односи на чињеницу и спознају да живимо у модерном друштву, у култури медија. Медији су преко потребни да бисмо остварили своја људска права – укључујући слободу изражавања, размену информација, приступ информацијама, учествовање у политици, контролу владе и политичког одлучивања и постављање приоритета. Што су сложенија наша друштва и структуре узајамне глобалне међузависности и што нам је више подршке и

усмеравања потребно да разумемо изазове и проблеме садашњости и будућности, то се више ослањамо на медије. Медији представљају изазов – они отварају нове могућности и средства за комуникацију и учешће, али исто тако и за манипулацију и криминал.

Иза медија, по правилу, стоје економски, политички или идеолошки интереси, а поједини медији настоје – у служби тих интереса – да добију битку за свој удео на тржишту и за пажњу јавности. Неретко, притом, манипулишу информацијама. Да би се према тим информацијама могли односити као аутономне личности, ученици морају – у склопу другачије и примерено понуђених сазнања – стећи способност за критичко и самосвесно коришћење медија.

Медији играју важну улогу и у школској заједници. Ученици су врло вероватно свеснији чињенице да су медији саставни део њиховог свакодневног живота, него што је то генерација њихових родитеља, а посебно њихових наставника, спремна да призна. Неки млади људи су зато често искуснији корисници медија од њихових родитеља или наставника. У ЕДЦ/ХРЕ, медијска компетенција је кључ за активно учешће и развој компетенција у многим другим пољима.

Кључни концепт медија уско је повезан са влашћу и политиком, идентитетом, слободом и одговорношћу.

7. Метода носи поруку: учење засновано на задацима у ЕДЦ/ХРЕ

7.1 Недостаци традиционалног грађанског образовања

У традиционалном подучавању усмереном на пренос образовних садржаја, грађанско образовање се заснивало на пружању чињеница и информација ученицима о институционалном оквиру њихове земље. Садржај је био више-мање „безвремен” и могао се систематично обрађивати и тестирати. Са становишта ученика, међутим, није било много разлике између памћења чињеница о парламенту или о различитим врстама слатководних риба – „научено” за тест данас, заборављено сутра. Такав приступ подучавању врло мало доприноси образовању грађана у заједницама заснованим на демократији и људским правима.

7.2 Подучавање кроз и за демократију и људска права захтева активно учење

У ЕДЦ/ХРЕ информације о политичком систему земље имају сврху – оне ученицима омогућавају да у њему учествују (подучавање „за” демократију и људска права). Међутим, учествовање у политици захтева обуку и искуство. Зато у ЕДЦ/ХРЕ сама метода мора носити поруку. Подучавање „о” демократији и људским правима мора имати ослонац у начину на који ученици уче – подучавањем „кроз” демократију и људска права. Ученицима је потребан амбијент за учење који подстиче интерактивно, конструктивистичко учење и вежбање способности. Укратко, ученици морају бити активни и сарађивати – то значи да наставници треба да им омогуће да буду ангажовани и да међусобно комуницирају.

7.3 Задаци – алат помоћу којег наставник подстиче активно учење

Са тачке гледишта наставника, пажљиво осмишљени задаци су главно средство за подстицање активног процеса учења. Обликујући или прилагођавајући наставне задатке, наставник узима у обзир све главне аспекте учења и подучавања: структуру садржаја и циљеве учења, почетне резултате ученика, разумевање и вештине ученика, могућности учења, медије и радну атмосферу у учионици.

ЕДЦ/ХРЕ је у суштини организован као искуствено учење које се заснива на задацима. Приручници II-VI нуде велик број приказа и описа учења заснованог на задацима – обликованих у наставне јединице састављене од четири лекције како би било могуће реално планирање. Учење засновано на задацима обухвата три основне категорије: симулацију стварности, истраживање стварности и стварање. У табели која следи понуђено је неколико примера ових категорија.

Учење засновано на задацима		
Симулација стварности на часу	Истраживање и активно деловање у ситуацијама из стварног живота	Стварање
Играње улога	Интервјуисање стручњака	Презентација
Игре доношења одлука	Интервјуи на улици	Радни лист
Играње игре „Црвена краљица један, два, три”	Анкете и истраживања	Плакат
Конференције	Стажирање	Летак
Ток шоу	Хоспитовање (“job shadowing”)	Зидне новине
Дебате	Проучавање случаја	Видео или музички клип
Саслушања	Учествовање у управљању школом	Интернет страница Презентација
Трибунали	Учествовање у планирању часова	Извештај: вести недеље
		Изложбе Портфолији
Увежбавање вештина		

7.4 Учење засновано на задацима је учење засновано на проблемима

Искуство је показало да ученици у великој мери поштују слободу коју уживају у таквим ситуацијама, као и поверење наставника у њих да ће време ваљано искористити. Ученици уче како да преузму одговорност само ако им је дата слобода да то учине. Ризик неуспеха увек постоји – али, без ризика нема напретка. Чак и ако ученици постигну резултате који су испод очекивања наставника, наставник стиче вредан увид у ниво развоја њихових компетенција као и у њихове потребе за даљим учењем. Процес учења је важан колико и сам резултат.

У учењу заснованом на задацима, ученици се суочавају са проблемима – не само онима који су повезани са садржајем и темом, већ и проблемима организације сопственог рада. Морају их постати свесни, а затим сами пронаћи решење. Захваљујући изазову решавања проблема, сваки облик учења заснованог на задацима пружа много могућности за увежбавање вештина, на пример управљања временом, планирања рада, сарадње у тимовима, прибављања материјала и избора информација, проналажења и коришћења алата, итд. Учење засновано на задацима је флексибилно јер ученици задатак могу прилагодити својим способностима.

7.5 Улога наставника у наставним јединицама учења заснованог на задацима

Учење засновано на задацима блиско је животу одраслих – сви се морамо сналазити без помоћи наставника или ментора. Наставник треба да буде опрезан да не би покварио ту велику прилику за учење помажући ученицима прерано или превише. Наставник има улогу ментора или тренера, уместо традиционалне улоге предавача или испитивача. Карактеристике тако измењеног схватања његове улоге су следеће:

- Наставник прати како се ученици сналазе са проблемима на које наилазе и не би смео брзо да попусти пред молбама да понуди решења. Улога наставника је пре да даје смернице и делимично олакшава задатак, уколико је то потребно. Али, до одређене мере, ученици би

требало да проналазе решења сами, као што ће то чинити и у реалности касније.

- Наставник посматра ученике у раду, имајући на уму две различите перспективе оцењивања – оцењивање процеса учења и резултата рада.²⁷ Ученици током рада пружају непосредни, сирови материјал за процену њихових потреба при учењу. Док ученици раде, наставник предузима прве кораке у планирању будућих наставних јединица ЕДЦ/ХРЕ.
- Наставник може да понуди и да га ученици, ако то затраже, „користе” као извор информација, тако да групи ученика пружи кратка упутства о питању на које је потребно брзо дати одговор. Улоге су замењене – ученици одлучују када и о којој теми желе да чују информације од свог наставника.

7.6 Активно учење захтева накнадно преиспитивање

Учење засновано на задацима се мора преиспитати, а може захтевати и непосредно извештавање, на пример да ли ученике обузимају јака осећања - радост, разочарање, љутња – после играња одређених улога.

Пример: На пленарној седници коју води наставник, ученици размењују идеје и преиспитују своје активности. Шта смо научили? Како смо учили? Која је била сврха учења? Без накнадне анализе, учење засновано на задацима је само активност ради саме активности. У контексту конструктивистичког учења, накнадно преиспитивање је време за апстрактну и систематску анализу и просуђивање. Наставник може дати упутства –појмове, додатне информације – за које је активност учења кроз задатке пружила релевантан контекст.

---

²⁷ Видети Други део, 5. поглавље овог приручника, Радни материјал 3: Перспективе и облици оцењивања.

8. Приступ школовању заснован на људским правима²⁸

Образовање за људска права, које је првенствено усмерено на подучавање и учење, може се схватити и као део свеобухватног приступа школовању заснованог на људским правима (*HRBA – human rights-based approach*). Тај приступ нам скреће пажњу на целокупну школску културу, политику и праксу кроз призму вредности људских права.

Постоје два члана у Конвенцији о правима детета који директно помињу образовање. Члан 28 дефинише образовање као право, док члан 29 напомиње да образовање детета треба да помогне „пуном развоју његове личности, талената, умних и телесних способности”. У складу са Конвенцијом, друга сврха образовања јесте развијање поштовања људских права и основних слобода. Једно знамо: да бисмо заиста схватили и промовисали људска права, морамо их доживети кроз односе са другима.

Суштинске вредности, „достојанство, поштовање и одговорност”, требало би да буду покретачка снага која стоји иза школе. То не значи само изложити ученике вредностима и садржају људских права у учионици. Смисао оквира људских права ја да створи школу у чијем средишту су деца, где наведене вредности дају увид у то како ученици уче, како се према њима односе њихови наставници, како се они односе једни према другима и како ће заузети своје заслужено место у свету, са посебном свешћу о мисији да промовише социјалну правду. То је несумњиво изузетно захтеван задатак, али он ставља људска права изнад свега другог у школи.

Наставници могу подстицати људска права у својим учионицама помоћу примера којима се служе, питањима која постављају, кроз активне расправе, критичко размишљање и разматрање, учење кроз пројекте и школске излете или филмове који доносе богатство нових искустава. Изазов за наставнике није само учење градива о људским правима, већ и питање како да их представе ученицима на за њих смислен и користан начин. Један од кључних изазова је како приближити ученицима људска права, али и подстицати их да постану привржени идеји људских права.

Приступ школовању заснован на људским правима обухвата следеће карактеристике, које би требало да чине суштину подучавања о људским правима у школама уопште. Те карактеристике су преузете из оквира који је развио УНИЦЕФ.²⁹ Овај оквир:

- **Признаје права сваког детета.**
- **Посматра дете у целини у широком контексту.** Школско особље се брине о томе шта се догађа са децом пре него што уђу у образовни систем (у смислу здравља, на пример) и када се врате кући.
- **Усмерен је на децу**, што значи да истиче психосоцијалну добробит детета.
- **Родно је диференциран и прилагођен потребама девојчица.** Школско особље је посвећено смањењу ограничења равноправности полова, укидању родних стереотипа и промовисању напретка како дечака тако и девојчица.
- Промовише **квалитет резултата учења.** Ученици се подстичу да критички размишљају, постављају питања, изражавају мишљења и овладавају основним вештинама.
- Омогућава **образовање засновано на стварном животу деце.** Ученици имају јединствене идентитете и претходна искуства у образовном систему, својој заједници и породицама, које наставници могу узети у обзир како би подстицали учење и развој ученика.
- Делује како би обезбедио **инклузију**, поштовање и једнаке могућности за сву децу. Стереотипи, искључивање и дискриминација се не толеришу.

²⁸ Аутор: Фелиза Тибитс (2009). Оригинални извор: Tibbitts F. (2005), “What it means to have a ‘school-based approach to human rights education’ and a ‘human rights-based approach to schooling’” in Amnesty International USA, *Article 26 Newsletter*, август.

²⁹ *Child Friendly Schools Manual*, Programme Division/Education, UNICEF, www.unicef.org/publications/files/Child_Friendly_Schools_Manual_EN_040809.pdf.

– Промовише **права и одговорности ученика** унутар школске средине као и активизам унутар њихове шире заједнице.

– Повећава **капацитет, морал, ангажман и статус наставника** обезбеђујући довољно усавршавања за наставнике, признања и компензације.

– **Усмерен је на породицу**. Особље се труди да сарађује са породицама и ојача их, помажући деци, родитељима и наставницима да успоставе партнерства сарадње.

Ово су апстрактни оквири, али они представљају организациону основу коју наставник може применити на сопствену школу. Наведени принципи могу послужити и као питања која можемо користити при вредновању одређене праксе у школи. Да ли је наша политика одржавања дисциплине усмерена на децу? Да ли повећава права и одговорности ученика? Имају ли ученици довољно прилика за учествовање у школи? Да ли је то учествовање смислено и да ли њиме управљају ученици? Ови принципи могу довести и до ангажовања целе школе у примени вредности људских права у различитим димензијама школског живота: учењу, развоју и управљању школом и политици школе и заједнице.

Можда бисмо се могли сложити да се људска права у школама не свде само на образовање у учионици, већ се односе и на начин живота у школи. То није нешто што је створила добра воља неколицине наставника. У питању је ангажовање руководства и довољног броја наставника у школама, па је зато још увек прилично ретко. Међутим, неки почетни резултати су охрабрујући.

Пример приступа учествовања целе школе заснованог на Конвенцији о правима детета је иницијатива „Права, поштовање, одговорност“ Округног већа Хемпшира у Уједињеном Краљевству.³⁰ Универзални принципи Конвенције наглашавају потребу заштите права све деце, подржавања деце у разумевању њихових дужности и пружања оквира за учење и подучавање. Ти принципи се користе у промовисању праксе демократског грађанства и поштовања људских права међу свим члановима школске заједнице. Стотине основних, као и 50 средњих школа и школа за децу са сметњама у развоју активно учествују у програму „Права, поштовање, одговорност“. Његове кључне карактеристике су следеће:

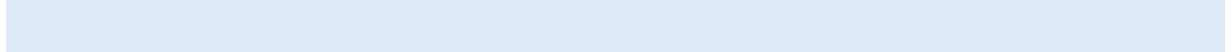
- Конвенција о правима детета се учи као корпус знања и промовише као оквир школског етоса, учења и подучавања.
- Деца и млади људи се третирају као грађани.
- Подстичу се идентитет и самопоуздање деце тако да она себе виде као носиоце права, исто као и одрасли.
- Низ предмета се изучава из перспективе људских права, укључујући писменост, математику, природне науке и историју, а начин изражавања заснован на људским правима се развија кроз редовни рад наставника.
- Стварају се приступи настави са више демократије (који истичу учествовање и права).
- Разредне повеље о правима и дужностима потписују и ученици и наставници.

Школе извештавају да овај програм функционише као оквир за велики део њиховог грађанског рада (на пример, здраве школе, образовање о односима међу људима, образовање о дрогама, емоционална писменост, школска већа), који се може повезати са одредбама Конвенције о правима детета. Чланови школске заједнице цене могућност упућивања на виши ауторитет (међународне стандарде људских права) у вези са њиховим школским вредностима и кодексом понашања.

Године 2008, завршена је трогодишња спољашња евалуација која је показала значајан утицај

³⁰ Hampshire County Council (2009), “Rights, Respect, Responsibility: A Whole School Approach”, у: *Human Rights Education in the School Systems of Europe, Central Asia and North America: A Compendium of Good Practice*, Organization for Security and Co-operation in Europe, Warsaw, стр. 72-74.

програма „Права, поштовање, одговорност“ на школско окружење тамо где је он био у потпуности спроведен (упор. <http://www.hrea.org/Hampshire-RRR-Report-2008.pdf>). То обухвата и позитивне резултате у аспектима ученичке свести о њиховим правима, поштовању права других и нивоу учешћа и ангажовања у школи. На основу извештаја, наставници су мање изложени стресу и много више уживају у раду на часу. Дакле, приступ заснован на људским правима је подигао ниво људског достојанства чланова заједнице, а истовремено и способности школа да задовоље академску мисију успешног ангажовања ученика у њиховом образовању.

4. Образовање за демократско грађанство и образовање за људска права Кратка историја приступа Савета Европе³¹

1. Историјат

Савет Европе, које је најстарија европска организација, основан је 1949. као резултат Другог светског рата. Његов примарни циљ је заштита и унапређење људских права, демократије и владавине права у Европи. Његова делатност обухвата многа подручја, укључујући културу и образовање. У раздобљу од 50 година, покренуо је низ пројеката сарадње у образовању са циљем да подстакне културу демократије и људских права широм Европе.

Почетком 90-их година XX века, као резултат процеса приступања нових демократија Средње и Источне Европе, Савет Европе је прошао кроз значајну трансформацију: чланство у Организацији се у раздобљу од 10 година више него удвостручило. У таквим временима промене био је неопходан систематичнији рад на учењу о демократији. 1997. председници и премијери држава чланица Савета Европе покренули су нови пројекат, Образовање за демократско грађанство (ЕДЦ). Од тада је овај пројекат доживео значајан напредак, развио снажну димензију људских права и данас носи име Образовање за демократско грађанство и образовање за људска права (ЕДЦ/ХРЕ).

Покретањем овог пројекта, владе европских држава су прихватиле потребу да људи уче како да постану демократски грађани, да им те вештине нису урођене. Крајем XX века, европска друштва су се суочила са низом проблема, као што су политичка апатија, миграције са последицом све израженије социјалне разноликости, еколошке претње и пораст насиља. Намера покретања пројекта ЕДЦ/ХРЕ је била да допринесе решавању таквих питања. Циљ ЕДЦ/ХРЕ је промовисање активног учествовања грађана у друштву кроз цео њихов живот, одговорност, солидарност, узајамно поштовање и дијалог. Током последњих 13 година, управо у склопу тог јединственог паневропског оквира Савета Европе, састају се највећи европски стручњаци у тој области како би радили на овим питањима.

2. Резултати пројекта ЕДЦ/ХРЕ

Прве године пројекта су биле посвећене дефинисању појмова. Издато је неколико основних публикација о неопходним стратегијама и вештинама за спровођење демократског грађанства. Године 2002, Комитет министара Савета Европе је усвојио Препоруку о образовању за демократско грађанство (Препорука Rec(2002.)12). То је био први политички текст издат на ову тему на нивоу Европе (други значајан текст био је Повеља Савета Европе о образовању за демократско грађанство и образовању за људска права³²). У препоруци се наводи да образовање за демократско грађанство треба да буде „приоритетни циљ политике и реформи образовања”.³³

Године 2002, успостављена је мрежа координатора ЕДЦ/ХРЕ, састављена од по једног представника кога именује свака држава чланица, са намером да олакша размену и међусобну сарадњу држава чланица на том пољу. Ова мрежа је ускоро постала од непроцењивог значаја за развој и промовисање ЕДЦ/ХРЕ. Одређени пројекти су примењени у регијама као што је Југоисточна Европа. Савет Европе прогласио је 2005. годину Европском годином грађанства у образовању под слоганом „Учимо и живимо демократију”. Година 2005. означила је посебан

³¹ Ауторка: Оулеф Оулафсдоугир (Óláf Ólafsdóttir), руководилац Директората Савета Европе за образовање и језике.

³² Повеља Савета Европе о образовању за демократско грађанство и образовању за људска права усвојена у оквиру Препоруке CM/Rec (2010) 7 Комитета министара.

³³ Препорука Rec(2002)12, Комитета министара Савета Европе земљама чланицама о образовању за демократско грађанство.

тренутак у подизању свести о ЕДЦ/ХРЕ. Готово све земље чланице учествовале су у том процесу на овај или онај начин, а повратне информације од различитих партнера биле су изузетно позитивне.

Међутим, од почетка је било јасно да давање веће важности образовању за демократско грађанство и људска права у образовним политикама земаља чланица није лак задатак, иако се ситуација у појединим земљама чланицама знатно разликује. Дефинисање ЕДЦ/ХРЕ као кључног циља образовних система подразумева нову филозофију у методологији и организацији рада. Студије спроведене у оквиру пројекта, укључујући и *Свеевропску студију о политици образовања за демократско грађанство*³⁴, указивале су на јаку потребу за практичним инструментима који би помогли у повезивању политике и праксе. У складу са тим, приоритети пројекта од 2006. до 2009. године били су припремање инструмената и алата, размена добре праксе и јачање сарадње унутар држава чланица и међу њима. Постојала су три главна поља рада: развој политике, обука образовних стручњака и демократско управљање образовним установама. Савет Европе је за сва поља развио низ практичних инструмената као што је ова едиција приручника за наставнике.

У мају 2010, дуги низ година рада, који је описан у претходном тексту, довео је до усвајања Повеље Савета Европе о образовању за демократско грађанство и образовању за људска права усвојене у оквиру Препоруке (СМ/Рес (2010)7 Комитета министара свих 47 држава чланица Савета Европе. У годинама које следе, овај документ ће представљати важну референтну тачку за целу Европу, као и темељ даљег рада Савета Европе у овој области.

3. Практични инструменти

3.1 Комплет ЕДЦ/ХРЕ

Савет Европе је припремио различите алате који обухватају кључне информације о разним аспектима интеграције ЕДЦ/ХРЕ у образовне системе. Најзначајнија средства, под називом „Комплет ЕДЦ/ХРЕ“, су следећа:

- 1. алат: Алат за кључна питања политике ЕДЦ/ХРЕ: стратешка подршка за доносиоце одлука;
- 2. алат: Демократско управљање школама;
- 3. алат: Како сви наставници могу промовисати ЕДЦ/ХРЕ: оквир за развој компетенција;
- 4. алат: Обезбеђивање квалитета образовања за демократско грађанство у школама;
- 5. алат: Школа-заједница-универзитет – партнерства за одрживу демократију: Образовање за демократско грађанство у Европи и Сједињеним америчким државама .

Ове инструменте су развили стручњаци држава чланица Савета Европе на основу повратних информација и коментара различитих циљних група, укључујући и координаторе ЕДЦ/ХРЕ. Уз наведени комплет ЕДЦ/ХРЕ, на интернет страницама Савета Европе доступно је и мноштво додатног материјала (www.coe.int/edc).

Ови практични инструменти Савета Европе за област ЕДЦ/ХРЕ су генерички. Другим речима, потребно их је прилагодити различитим ситуацијама, развити их и користити на начин који највише одговара потребама одређене државе.

³⁴ Birzea et al. (2004), *All-European Study on EDC Policies*, Council of Europe Publishing, Strasbourg.
Линк: http://www.coe.int/t/dg4/education/edc/Source/Resources/Pack/AllEuropeanStudyEDCPolicies_En.pdf.

3.2 Шест приручника из области ЕДЦ/ХРЕ у школским пројектима, наставним јединицама, појмовима, методама и моделима

У многим земљама, наставницима је потребна помоћ у спровођењу ЕДЦ/ХРЕ. Због тога Савет Европе издао приручнике за наставнике о образовању за грађански активизам и људска права.

Приручници су објављени у сарадњи са Центром за међународне пројекте у образовању Високе педагошке школе у Цириху, у оквиру Међународних пројеката у образовању. Швајцарска агенција за развој и сарадњу суфинансирала је приручнике са Саветом Европе. Ова књига, Приручник I, *Образовање за демократију – Пропратни материјали за наставнике*, прва је из едиције од шест приручника. На претходној страни се може видети преглед свих шест приручника и њихових различитих циљних група.

Приручници обухватају наставне планове за све нивое образовања, са нагласком на промовисању активног грађанства заснованог на процесима учења кроз учествовање и стицање искуства у демократски организованој школској заједници.

Ови приручници су јединствени јер су резултат истински европског пројекта. Идеја и прва верзија су настале у Босни и Херцеговини, где су многи учитељи и наставници учествовали у њиховом стварању. Аутори и уредници коначне верзије приручника потичу из разних европских земаља, па и шире, а саме приручнике је тестирао и прерађивао велики број људи различитог порекла и различитих сензибилитета.

Надамо се да ће бити од користи наставницима и ученицима широм Европе.